

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

В. о. завідувача кафедри

_____ Тетяна Мішеніна

Протокол № _____

« ____ » _____ 2024 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2024 р.

НАРОДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ У ВИВЧЕННІ ЕТНІЧНИХ ПРИЗВИЩ
ЧЕРЕЗ ЕТИМОЛОГІЧНИЙ І СЛОВОТВІРНИЙ АНАЛІЗ НА
ФАКУЛЬТАТИВНИХ ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Кваліфікаційна робота студентки групи
УАФм-23 другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література), додаткова
спеціальність – 014.02 Середня освіта
(Мова і література (англійська))

Щербак Ольги Андріївни

Керівник: кандидат філологічних наук,
доцент **Качайло К. А.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів _____

Голова ЕК: _____

(підпис) (ім'я та прізвище)

Члени ЕК: _____

(підпис) (ім'я та прізвище)

_____ (підпис) (ім'я та прізвище)

_____ (підпис) (ім'я та прізвище)

_____ (підпис) (ім'я та прізвище)

_____ (підпис) (ім'я та прізвище)

АНОТАЦІЯ

Щербак О. А. Народознавчий аспект у вивченні етнічних прізвищ через етимологічний і словотвірний аналіз на факультативних заняттях з української мови: кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2024. 70 с.

У магістерській роботі досліджено теоретичні засади вивчення антропонімів у сучасній лінгвістиці. З'ясовано зміст поняття «антропонім» у науковій літературі. Окреслено специфіку понять «прізвище», «антропонімія». Описано основні напрямки етимології та словотвору на факультативних заняттях з української мови у старшій школі. Проаналізовано чинні програми для закладів середньої освіти профільного рівня, підручники з української мови. Дібрано цікавий фактологічний матеріал на базі прізвищ учнів шкіл із сіл Андріївка, Миролубівка Синельниківського району та міста Кривий Ріг Дніпропетровської області. Простудійовано подані прізвища та розподілено за сучасними класифікаціями мовознавців. Створено орієнтовне календарно-тематичне планування та систему вправ для навчання антропонімів на факультативних заняттях.

Ключові слова: антропоніми, ономастика, прізвища, словотвір, класифікація, фактологія, факультативні заняття.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ АНТРОПОНІМІВ	8
1.1. До питання про виникнення українських прізвищ	8
1.2. Аспекти вивчення українських прізвищ лінгвістами	11
1.3. Сучасні класифікації прізвищевих найменувань	18
1.4. Основні принципи дослідження сучасних прізвищ	28
Висновки до першого розділу	33
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПОХОДЖЕННЯ ТА СЛОВОТВОРУ ПРІЗВИЩ ЖИТЕЛІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	35
2.1. Лексико-семантичні групи прізвищ	35
2.2. Особливості словотвору прізвищевих антропонімів	40
2.2.1. Прізвища іменникового типу	40
2.2.2. Прізвища прикметникового типу	46
2.2.3. Прізвища іншомовного походження	49
Висновки до другого розділу	49
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ЕТНІЧНИХ ПРІЗВИЩ НА ФАКУЛЬТАТИВНИХ ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	51
3.1. Аналіз чинних програм і підручників у контексті досліджуваної проблеми	51
3.2. Методика навчання розрізненню етнічних прізвищ на факультативних заняттях з української мови	54
Висновки до третього розділу	60
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	64

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АСД – с. Андріївка Синельниківського району Дніпропетровської області

МСД – с. Миролюбівка Синельниківського району Дніпропетровської області

КРД – м. Кривий Ріг Дніпропетровської області

ВСТУП

Актуальність дослідження. Антропоніми становлять своєрідну і дуже важливу частину словникового складу мови. Процеси становлення і розвитку власних особових назв тісно пов'язані зі звичаями та особливостями духовної культури народу, його історією.

Антропоніми, а зокрема прізвища, є важливим джерелом для дослідження не тільки мови, але й історії та культури народу.

Потребу різнорівневого дослідження ономастичної спадщини, яка є невід'ємною ознакою лексичної системи будь-якої мови, підкреслено в наукових розвідках багатьох дослідників. Це зумовлено тим, що онімна лексика накопичує історичний, культурний та матеріальний досвід соціуму, у якому вона виникає і функціонує.

Актуальність вивчення української антропонімії підкреслював ще І. Франко, який говорив, що історики знайшли в антропонімах сліди конкретних історичних подорожей, колонізації та етнічного змішання, а етнографи простежили розвиток конкретних національних і соціальних інститутів та вподобань, розвиток родинного та суспільного життя, знань, ремесел і відповідних вірувань і звичаїв.

Початок наукового вивчення української антропонімії пов'язують з іменами мовознавців другої половини XIX – початку XX ст. В. Охрیمовича, А. Степовича, М. Сумцова, І. Франка, В. Щербини, В. Ястребова. Проте всебічне дослідження слов'янської антропонімії, за даними сучасних досліджень, припадає на середину XX ст. в працях українських учених.

Однак, згідно з сучасними дослідженнями, комплексне вивчення слов'янської антропонімії бере свій початок у працях українських дослідників середини XX століття: С. Бевзенка, В. Горпинича, Л. Гумецької, М. Демчук, І. Желєзняк, Ю. Карпенка, Р. Керсти, І. Ковалика, О. Неділька, А. Поповського, Ю. Редька, М. Сенів, І. Сухомлина, М. Сюська, М. Худаша, К. Цілуйка, П. Чучки та інших науковців.

Нині вітчизняними ономастами здійснено вивчення антропонімних особливостей низки етнічних регіонів. Зокрема, досліджено такі території, як: Бойківщина – Г. Бучко, Буковина – Л. Кракалія, Верхня Наддністрянщина – І. Фаріон, Гуцульщина – Б. Близнюк, Дніпровське Припоріжжя – І. Корнієнко, Закарпаття – П. Чучка, Кіровоградщина – Т. Марталого, Лемківщина – С. Панцьо, Лубенщина – Л. Кравченко, Нижня Наддніпрянщина – І. Ільченко, Опілля – Г. Панчук, північна Тернопільщина – С. Шеремета, північне Лівобережжя – О. Неділько, Полтавщина – І. Сухомлин, Правобережне Побужжя – Т. Космакова.

Прізвища жителів с. Андріївка, Миролюбівка Синельниківського району та м. Кривий Ріг Дніпропетровської області ще не були предметом ономастичного вивчення, тому аналіз походження, особливостей семантики та словотвору цих власних особових назв є необхідним і **актуальним**.

Мета роботи полягає у дослідженні походження та структурно-семантичних особливостей українських прізвищ, які зафіксовані в с. Андріївка, с. Миролюбівка Синельниківського району та м. Кривий Ріг.

Поставлена мета зумовлює розв’язання таких **завдань**:

- 1) вивчити наукову літературу щодо виникнення українських прізвищ;
- 2) здійснити огляд історії дослідження прізвищевої антропонімії;
- 3) ознайомитися з класифікаціями прізвищевих назв за лексико-семантичними та словотвірними особливостями;
- 4) встановити склад прізвищ жителів с. Андріївка, с. Миролюбівка Синельниківського району та м. Кривий Ріг;
- 5) класифікувати фактологічний матеріал за лексико-семантичними групами та словотвірною структурою;
- 6) розробити план та вправи для факультативних занять з української мови за темою дослідження;
- 7) зробити узагальнення та висновки.

Об’єктом дослідження є антропонімія прізвищ української мови.

Предмет дослідження – прізвища жителів с. Андріївка, с. Миролюбівка

Синельниківського району та м. Кривий Ріг Дніпропетровської області.

Мета й завдання дослідження визначили вибір **методів** наукового аналізу: теоретичного (вивчення історії виникнення та дослідження прізвищевої антропонімії), практичного (дослідження проблеми класифікації прізвищ за словотвірними і лексичними особливостями), системного (добір фактичного матеріалу, визначення структурно-семантичних особливостей кожної одиниці з метою подальшої їх класифікації), статистичного (визначення у відсотковому співвідношенні найбільш поширених словотвірних типів прізвищ).

Практична цінність. Результати дослідження можуть бути використанні в подальшому вивченні регіональної антропонімії, при укладанні антропонімних словників та читанні спецкурсів з ономастики, антропоніміки, лінгвокраєзнавства. Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані на уроках рідної мови, української літератури, на факультативах, у позакласних заняттях у загальноосвітніх середніх школах, ліцеях, гімназіях; у процесі викладання курсу «Сучасна українська літературна мова» у вищих навчальних закладах.

Джерельною базою роботи стали сучасні записи прізвищ учнів зі шкіл сіл Андріївка, Миролюбівка Синельниківського району та міста Кривий Ріг Дніпропетровської області.

Апробація матеріалів дослідження. Результати дослідження були представлені й обговорені під час I Міжнародної наукової конференції «Мови й літератури світу в глобалізаційних процесах» (2024 р.) у доповіді на тему: «Етнічні прізвища на позначення фаху в сучасному українському ономастиконі».

Структура роботи. Кваліфікаційна робота обсягом 70 сторінок, складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1

СУЧАСНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ АНТРОПОНІМІВ

1.1. До питання про виникнення українських прізвищ

Сучасні прізвища українців, за даними вчених-лінгвістів, формувалися впродовж певних історичних періодів, серед різних соціальних прошарків населення, з найрізноманітніших причин. Чимало з них генетично пов'язано з апелятивною лексикою, яка з XV – XVIII ст. характеризується найвищим ступенем розвиненості. Однак не слід забувати, що прізвища давно позбавлені своєї первинної внутрішньої форми, вони деетимологізувались і є індивідуальними найменуваннями осіб, які пройшли шлях через прізвисько. Потреба виокремлювати й наділяти індивідуальними рисами найменованого в його оточенні зумовили використання в ролі прізвиस्क (майбутніх прізвищ) рідкісних лексем. Особливо це стосується діалектів, архаїзмів, іншомовних запозичень та слів загалом, які характеризуються нечастим вживанням у таких контекстах. Отже, процес творення українських прізвищ є надзвичайно цікавим.

Як визначає І. Сокол, «прізвищем є офіційно задокументована родова назва особи, яка додається до її імені і яку людина одержує після народження або в шлюбі і, зазвичай, передає своїм нащадкам» [62, с. 32].

Дослідник стверджує, що прізвища – це не примха. Їх появу пов'язують із періодом, коли люди почали селитися великими гуртами, займатися різноманітною професійною діяльністю, одержувати титули й звання, чини. Це був час, коли потрібно було знати не тільки те, хто вони як сини і дочки, але й те, якою роботою займаються, з якої сім'ї походять, яким майном володіють, звідки вони і т. ін. У Європі сучасні прізвища прийшли на зміну римським родовим іменням орієнтовно в XII столітті. Сучасні прізвища в Україні з'явилися значною мірою в період інтенсивного державотворення; новітні

особові імена прийшли на зміну напівофіційним найменням і прізвиськам у період XIV – XVIII ст.» [62, с. 32].

Загалом прізвища з'явилися відносно недавно. Певний проміжок часу у людей були лише імена. Ю. Редько зауважує, що «нам відомі лише імена видатних діячів єгипетської чи старогрецької історії: *Рамзес, Тутанхамон, Аристид, Фемістокл, Лікурґ, Сократ*. Задля розрізнення з іншою людиною, яка могла мати таке ж ім'я, іноді покликалися на батька (наприклад: *Ахілл син Пелея, Сократ син Софроніска*) або зазначали місце, з якого походить ця людина (наприклад: *Зенон з Елеї, Анаксимандр з Мілета*)» [55, с. 32].

Як свідчать літописи та інші історичні пам'ятки, у давній Русі особи мали лише імена, наприклад: *Добриня, Мал, Нестор, Олег, Святослав* тощо. Іноді для розрізнення до імен додавали ім'я по батькові, як от: *Давид Святославович*. У той час прізвища були ще зайвими. Лише починаючи з XIII століття подекуди трапляються назви, додані до імен, які можна трактувати як прізвища. Однак, на думку науковців, це були лише індивідуальні прізвиська, які до нащадків не переходили.

Прізвища в їх сучасному потрактуванні з'являються в таких українських пам'ятках офіційної мови як грамоти XIV – XV ст.: князь Іван Васильович *Чорторийський*, пан Іван *Чорний* та інші. Ю. Редько підкреслює, «прикметно те, що це були прізвища соціальної еліти, магнатів і великих землевласників того часу. Цілком зрозуміло, чому саме вони мають прізвища поруч з ім'ям та іменем по батькові. Ці особи здійснювали купівлю й продаж своїх статків, заповідали спадки дітям і родичам, а всі ці юридичні дії цілком логічно що потребували офіційного супроводу відповідною документацією. Одного лише імені попереднього власника чи нового було недостатньо, оскільки потрібно було чітко відрізнити одного пана Володимира від інших. Дітям чи внукам було вигідно, щоб прізвище засвідчувало їхнє право на законний спадок. Так почали виникати або перетворюватися з індивідуальних прізвиськ справжні родові спадкові прізвища» [55, с. 33].

Згодом з такої ж необхідності почали виникати прізвища міщан. Це були переважно вільні чоловіки, які займалися ремеслом або торгівлею. Вони мали будинки в містах, володіли так званими цехами і сплачували державні податки з верстатів і крамниць. Щоб відрізнити їх від інших міщан з таким самим прізвищем, їм доводилося оформлювати документи, де окрім імені вказувати ще й прізвище. У XVI – XVII століттях родові прізвища були закріплені за більшістю міщан в Україні.

Однак селяни, які складали більшість населення України, тривалий час були позбавлені документально зафіксованих прізвищ. Тогочасна соціальна система не вимагала від них, як від кріпаків, наявності прізвищ. Прізвиська та загального імені було достатньо для того, щоб вони працювали на панщині та сплачували оброк поміщикам і монастирям. «Зміни прийшли лише в другій половині XVIII ст., коли на східноукраїнських землях скасували гетьманство (1764 р.), повністю ліквідували рештки давнього суспільно-політичного устрою (1781 р.) та замінили його загальнодержавними податками, а західноукраїнськими територіями заволоділа після розділу Польщі Австро-Угорщина (1772 р.). У той час було запроваджено обов'язкову військову службу як у російських, так і в австрійських арміях. Призовників завжди реєстрували з прізвищами, багато з яких були старими прізвишками (вуличними кличками). За свідченням І. Я. Франка, в Україні прізвище як спадкове родове ім'я почало закріплювати духовенство» [55, с. 34].

Наукові розвідки свідчать, що «більшість українців отримала своє прізвищеве найменування вже в XVII ст., зокрема після того, як у 1632 році київський митрополит Петро Могила доручив парафіяльним священикам вести метрики новонароджених, одружених і померлих. Цей історичний факт доводить, що українське прізвище є чи не найдавнішим у Європі (пор.: французи почали масово отримувати прізвища на початку XIX століття за наказом імператора Наполеона I) [30, с. 32].

Нині в Україні здійснюється активне вивчення антропонімів. Результати досліджень уміщені в різноманітних довідниках власних імен людей, як-от:

Л. Скрипник, Н. Дзятківська «Власні імена людей» (1996), Л. Масенко «Українські імена та прізвища» (1990); Г. Півторак «Власні імена людей у Київській Русі» (1982); Ю. Редько «Довідник українських прізвищ» (1969), «Сучасні українські прізвища» (1966). Р. Керстою досліджено також окремі проблеми української антропонімії «Українська антропонімія XVI ст.: чоловічі іменування» (1984). Здобутки вітчизняних науковців у царині антропоніміки визнано досить вагомими, тому доречно зупинитися на детальному розгляді деяких праць.

1.2. Аспекти вивчення українських прізвищ лінгвістами

Питання походження, розвитку та структури особових назв, зокрема прізвищ, здавна цікавить не лише лінгвістів, а й істориків та культурологів. Слов'янська антропонімія почала вивчатися на науковому рівні, здебільшого, з виходом у світ праці Ф. Міклошича «Die Bildung der slavischer Personennamen» («Формування слов'янських прізвищ»), у якій автор уперше порушив питання словотвірної будови слов'янських особових назв. У книзі Ф. Міклошич пояснює, як утворюються прості власні імена, подає перелік афіксів, за допомогою яких вони утворюються, аналізує форми сполучення обох компонентів складних власних назв, синтаксичні зв'язки і порядок компонентів складних слів, а також розглядає алфавітний порядок груп, від яких утворюються слов'янські власні імена. Дослідження Ф. Міклошича донині не втратило своєї наукової цінності, і всі наступні роботи, пов'язані з вивченням слов'янських власних назв, тією чи іншою мірою ґрунтуються на ньому [30, с. 1].

Зокрема, М. Сумцов та В. Ястребов у своїх наукових працях наводять багато фактів появи прізвицьк, що є дуже вагомим під час вивчення родових прізвищ, оскільки значна їх кількість походить саме з прізвицьк.

З наукової точки зору, дуже вагомими є ономастичні розвідки В. Охримовича та І. Франка. У журналі «Жите і слово» за 1895 р. уміщено

працю В. Охримовича «Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних», перший розділ якої має заголовок «Про сільські прозвища». Дослідника цікавлять, здебільшого, прізвиська, які він розглядав на матеріалі двох карпатських сіл. Ю. Редько зазначає, «як юриста, автора цікавив сам процес творення прізвиськ і їх пізнішого закріплення за родами» [56, с. 4]. На думку науковця, спостереження В. Охримовича є влучними, а його висновки відіграють вагомую роль у дослідженні шляхів формування особових назв України» [56, с. 4].

І. Франко одним із перших звернувся до історичного ономастичного матеріалу. У його праці «Причинки до української ономастики» дослідник акцентує на тому, що поява прізвищ як спадкових родових назв зумовлена духовенством. «Перший Петро Могила в 1642 р. доручив священникам вести метрики народжених, зашлюблених та померлих. Але найбільша частина метрик XVII – XVIII ст. не має вартості, бо в них записувалися самі імена і зовсім ігнорувалися родові та всякі інші прізвиська. Тільки з 1772 року, коли Галицька Русь перейшла під Австрію, датується правильне ведення реєстрів усієї людності, отже, і закріплення тих родових прізвиськ, які застала тодішня адміністрація» [Цит. за 56, с. 5].

У середині – наприкінці минулого століття український антропонімікон вивчали такі науковці, як-от: Л. Гумецька, І. Ковалик, М. Корнилович, З. Ніколаєнко, В. Німчук, В. Сімович, І. Сухомлин, О. Ткаченко, П. Чучка та ін.

Так, М. Корнилович опублікував в «Етнографічному віснику», дві вагомні статті, у яких дослідив питання появи прізвиськ українських селян. Безперечно важливими є також наукові праці В. Сімовича, у яких він здійснив ґрунтовний аналіз утворення та історичного розвитку особових назв на *-но*, *-хно*, *-ко*, *-енко*, *-ло*, *-ьо*.

Л. Гумецька у своїх дослідженнях багато уваги присвятила походженню особових назв. На основі актових пам'яток XIV – XV ст. науковиця здійснила аналіз особових назв за принципом їх словотворення і визначила їх походження. Як зазначила, дослідниця, у вказаний нею історичний період

функцію прізвищ у сучасному їх визначенні виконували не лише різноманітні патронімічні особові назви, але й традиційні відапелятивні слов'янські особові назви. Вони, за потрактуванням Л. Гумецької, «виконували первісно функцію прізвиська і лише з часом, втративши свою атрибутивну роль, стали особовими назвами, які потім репрезентувалися в прізвища» [14, с. 243].

На нашу думку, досить вагомим є також наукове дослідження О. Ткаченка, який здійснює аналіз прізвищ із суфіксом *-енко* та споріднені з ними утворення в інших слов'янських мовах.

Як уже зазначено раніше, дослідником антропоніміки Полтавщини є І. Сухомлин, який вивчає особові назви цього регіону (на матеріалі актових книг XVII ст.). У публікації «Українські прізвиська людей як власні родові назви», науковець стверджує, що «аналіз прізвищ неможливий без ґрунтовного врахування їх взаємозв'язку з прізвисками – найдавнішими особовими назвами, які були первісним і єдиним взірцем для творення всіх форм сучасних родових особових назв» [63, с. 38].

Однією з перших спроб дослідження типології сучасних українських прізвищ, з точки зору їх виникнення та словотвірної будови і поширення, вважають книгу Ю. Редька «Сучасні українські прізвища (1966 р.). У науковій праці дослідник трактує, що «за семантикою твірних основ існує чотири основних групи прізвищ, утворених: 1) від особових власних імен; 2) від назв місць народження або місць проживання; 3) від назв соціального стану або постійних занять; 4) від назв індивідуальних ознак їх першого носія» [56, с. 217]. Словотвірну будову прізвищ Ю. Редько досліджував, порівнюючи її зі структурою загальних назв, виявляючи їх спільні й відмінні словотвірні складові. Окрім того, дослідник здійснює аналіз граматичних особливостей прізвищ іменникового та прикметникового типу, визначає їх кількісне співвідношення, окреслює поширення основних прізвищевих словотвірних типів на певних територіях України. На думку І. Корнієнко, «висновки дослідника варто вважати попередніми, оскільки адміністративний поділ, обраний для здійснення аналізу, не збігається, за визнанням самого

автора, з історичним та діалектним поділом української території, що істотно впливає на формування власних особових назв. Однак попри все праця Ю. Редька є однією з провідних у вивченні українського антропонімікону» [30, с. 5].

Здійснений аналіз наукових досліджень свідчить, що загальні й теоретичні проблеми антропоніміки повсякчас були і донині є актуальними. Зокрема, український антропонімікон вивчено в таких основних аспектах: основи етимологічних досліджень антропонімії (О. Трубачова, А. Білецький), перспективи і напрями теоретичного і практичного розвитку української ономастики (І. Цілуйко), співвідношення значень власних і загальних назв (І. Ковалик, Ю. Редько), теорія власних назв (А. Критенко).

На думку науковців, ономастика стала повноцінною галуззю українського мовознавства лише наприкінці 1960-х років, а з другої половини ХХ століття набула значного розвитку східнослов'янська ономастика загалом. Функціонуючи раніше лише як субдисципліна, ономастика стала невід'ємною частиною мовознавства. Зростання інтересу до ономастики призвело до помітного розширення розмаїття її дослідницьких напрямів.

Так, у науковій праці М. Худаша «З історії української антропонімії» розглянуто джерелознавчі, екстралінгвальні та загальнотеоретичні проблеми української антропоніміки.

Основний зміст наукової праці складає наукове значення антропонімії; сучасний стан дослідження історичної антропоніміки в Україні; джерела вивчення українських особових назв; особливості українського антропонімікону; власні імена в історичному та повсякденному житті. Автор підкреслює історичну основу української антропоніміки, стверджуючи, що «різні явища української антропонімії системи не можуть бути відокремлені від історії її носія – українського народу – і повинні розглядатися в історичному зв'язку з відповідними явищами в системах антропонімії інших слов'янських народів» [76, с. 5]. Вивчаючи українську історичну антропонімію, М. Худаш робить висновок, що українські прізвища в

сучасному юридичному трактуванню цього терміна використовуються лише з 30-х років XIX століття.

Вважаємо доречним підкреслити, що характерною рисою 70 – 80-х років XX ст. стала активізація спостережень над ономастичними та антонімічними явищами як джерелом дослідження складних процесів мовних контактів. Зокрема, у цей час, Л. Кракалія досліджує румунські та угорські елементи в буковинській антропоніміці, а В. Русанівський та К. Цілуйко вивчають явища субстрату та суперстрату під час аналізу лексичної ономастичної системи.

Важливе наукове значення в досліджуваній царині мають лінгвогеографічні та діалектологічні риси розвитку антропонімної системи, вивченню якої присвячено низку наукових розвідок С. Бевзенка, Й. Дзензелівського, В. Німчука, П. Чучки та інших дослідників. На основі лінгвогеографічного методу дійшов правильних, важливих висновків про виникнення і поширення деяких прізвищ О. Ткаченко [55, с. 4].

Визначний внесок у дослідження українських власних назв зробив П. Чучка у книзі «Антропонімія Закарпаття (вступ та імена). Конспект лекцій». На матеріалі назв осіб закарпатських говорів автор аналізує особливості і місце антропонімів у лексичному складі мови. Науковець опублікував праці з ономастичного словотвору, етимології, ономастичної стилістики та структури особових назв, збагатив наукову думку розробкою теоретичних і практичних проблем ономастики, уклав словник прізвищ українців Закарпаття.

Наукові джерела свідчать про велику кількість праць з української історичної антропонімії, у яких порушено питання вивчення власних українських імен. Зокрема, лінгвісти Р. Керста та Р. Осташ досліджують етимологію і словотвірні особливості чоловічих імен християнського походження в писемних пам'ятках XVI – XVII ст.

Як слушно зауважує К. Глуховцева, «грунтовно поповнили українську ономастичну думку наукові праці Р. Осташа, присвячені дослідженню української антропонімії першої половини XVII ст. (чоловічі імена, на матеріалі Реєстру Запорозького війська 1649 р.). У наукових розвідках

дослідник підкреслює, що в XVI – XVIII ст. індивідуальні й родові прізвиська були найбільш поширеним антропонімним класом в Україні і свідчили про розвиненість тогочасної антропонімної системи» [14, с. 244].

Скарбницю наукового доробку, присвяченого українській антропонімній системі, поповнив також М. Сенів, дослідивши фонетико-морфологічні та словотвірні особливості жіночих християнських імен XIV – XVIII ст.

Походження і значення прізвищ досліджував Ю. Редько, який уклав «Довідник українських прізвищ» і намагався якомога детальніше задокументувати українські прізвища.

Аналізуючи лексико-семантичну структуру та походження українських особових імен XIV – XVII ст., М. Демчук порушує дискусійні питання вітчизняного антропонімікону. Водночас окремі дослідники (Р. Керста, С. Медвідь-Пахомова, М. Сенів, М. Худаш, В. Шевцова) звертаються до питання ідентифікації осіб у давніх та архаїчних українських писемних пам'ятках.

Аналіз наукової літератури свідчить, що увагу дослідників вітчизняної антропонімної системи неодноразово привертала і такі її аспекти: транскрипція і правопис власних назв (І. Варченко, І. Глинський, А. Могила), іншомовна антропонімія (А. Білецький, Д. Богдан, Л. Гумецька, І. Желєзняк). І. Корнієнко звертає увагу на той факт, що порівняно з науковцями XIX – початку XX ст., які досліджували прізвища здебільшого в етнографічному та культурно-соціальному аспектах, вітчизняні лінгвісти другої половини XX ст. вивчають антропоніми з точки зору лінгво-історичної [30, с. 4].

Вивченню будови українських прізвищ різних типів присвячено наукові розвідки таких дослідників, як-от: С. Бевзенко, І. Желєзняк, Р. Керста, В. Коломієць, Л. Масенко, Н. Москальова, А. Очеретний, Ю. Редько, І. Сухомлин, О. Ткаченко, В. Фридрак та ін.

Рушієм у дослідженні причин виникнення антропонімів стало виділення у структурі прізвищ словотвірних афіксів. Інтерес лінгвістів до прізвищевих суфіксів невинно зростає. Наприклад, функцію суфіксів *-ук*, *-юк* та *-чук*

розглядають у своїх наукових дослідженнях П. Чучка та В. Німчук. Прізвища з суфіксом *-енко* в українській мові розглядають О. Ткаченко та М. Худаш. Українські прізвища на *-ов*, *-єв (-їв)*, *-ин* та *-їн* описують В. Коломієць та О. Мельничук. Патронімний суфікс *-ей* у своїй науковій розвідці досліджує П. Чучка. Словотвірну структуру прізвищ на *-ський* аналізує Н. Манакіна. Прізвища на *-ист (-а, -ї)* розглядає І. Железняк. Українським прізвищам на *-ій* присвячує наукову працю Л. Масенко. Окремі історичні аспекти щодо формування прізвищ із суфіксами *-ич*, *-ович*, *-евич* наводить О. Неділько. Аналіз українських прізвищ з прикметниковими суфіксами здійснює І. Сухомлин.

В аспекті досліджуваної проблеми вважаємо доречним звернути увагу і на розвиток української антропонімної лексикографії, яка бере свій початок зі списків церковних служб і днів ушанування пам'яті святих а також із церковних свят і календарів. Зачинателем в укладанні словників українських прізвищ вважають Ю. Редька, який уклав «Довідник українських прізвищ». Регіональні лексикографічні дослідження прізвищ проводили також І. Красовський та Р. Осташ.

П. Чучка у словнику «Прізвища закарпатських українців» (2002) пов'язує прізвища з районним поділом Закарпаття. І. Фаріон у монографії «Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII початок XIX століття (з етимологічним словником)» на основі матеріалів Йосифінської та Францисканської метрик досліджує структурно-семантичні особливості прізвищ, а також способи та засоби ідентифікації осіб. Вагомим компонентом монографії є етимологічний словник, який засвідчує опрацьований історичний матеріал і дає можливість дійти до джерел походження прізвищ, порівняти їхні структурні та функціональні особливості з українськими прізвищами другої половини XX століття.

В. Горпинич уклав перший в історії України «Словник прізвищ степової України». А згодом за його матеріалами – картографічний словник «Прізвища

Правобережного Степу», «Прізвища Дніпровського Припоріжжя», «Прізвища Середньої Наддніпрянщини», «Словник імен та прізвищ Гуляйпільщини».

Вважаємо дуже цікавими й цінними словники прізвищ, опубліковані у вигляді додатків до монографій С. Панцьо «Антропонімія Лемківщини» та Л. Кравченко «Антропонімія Лубенщини». Також, на нашу думку, вагомою лексикографічною працею з дослідження українського антропонімікону є укладений за редакцією К. Лук'янюка та Н. Бабич «Словник прізвищ (на матеріалі Чернівеччини)».

Останніми роками українські дослідники все активніше вивчають регіональну антропонімію, працюють над виявленням територіальних особливостей у тих чи тих прізвищах. Що в подальшому дасть змогу на основі порівняння специфічних рис зробити типологічні та контрастивні узагальнення.

Отже, у царині антропонімії все ще залишається низка дискусійних і маловивчених проблем, які потребують наукових роз'яснень. Недостатньо вивченими досі залишаються лексико-семантичні властивості деяких прізвищ, окремі типи прізвищ, співвідношення прізвищ і прізвищ на рівні переходу від загальних назв до власних, подібності та відмінності у засобах словотвору між загальними назвами та власними іменами тощо. Також недостатньо уваги приділено морфеміці та морфологічним значенням в основах антропонімів, родинним явищам в антропонімії, міжродинним, типологічним, контрастивним, внутрішньомовним, міжмовним, регіональним, діалектним тощо.

1.3. Сучасні класифікації прізвищевих найменувань

Структурно-словотвірну характеристику прізвищ досліджували такі ономасти, як наприклад: Б. Близнюк, Г. Бучко, Т. Космакова, Л. Кравченко, С. Панцьо, Г. Панчук, Ю. Редько, П. Чучка, С. Шеремета та ін. Однак у своїх дослідженнях науковці часто сплутують принципи словотвірного аналізу з

принципами морфологічного аналізу антропонімних основ, не розрізняють прізвищеві та непрізвищеві суфікси, а також виділяють різну кількість фактичних способів творення прізвищ.

Дослідження наукових джерел свідчить, що нині немає одностайної думки щодо кількості способів утворення слов'янських прізвищ. Зокрема, П. Чучка стверджує, що «всі прізвища утворилися семантичним способом з індивідуальних чи родинних прізвищ». Дослідник виділяє три способи утворення прізвищ: морфологічний, семантичний та синтаксичний. Ця класифікація є загальноприйнятною, тому що враховує специфіку словотвірної структури прізвищ, твірні основи яких завжди мотивовані, хоча в антропоосновах така вмотивованість є гіпотетичною» [11, с. 4].

Сучасні українські прізвища можна поділити на дві групи: іменні та прикметникові. Як перші, так і другі є іменними за своїм значенням як родові назви людей і підпорядковуються загальним граматичним закономірностям розвитку та функціонування цієї частини мови. Прикметникові прізвища відмінюються за зразком прикметників і мають виключно чоловічий або жіночий рід, а також форми множини. Прикметники, які набувають здатності називати особу, втрачають здатність нести ознаку.

Іменники прикметникового походження зберігають ті ж закінчення, що й прикметники. Вони займають окреме місце, перебуваючи поза системою основних відмін іменника. Як зазначає І. Вихованець, «у зв'язку з переходом прикметників в іменники первісні морфологічні прикметникові категорії відмінка, числа і роду визначаються опорним іменником, який не є синтаксично самостійним і не є синтаксично незалежним від морфологічних іменникових категорій» [29, с. 266].

Найповнішою вважаємо класифікацію Ю. Редька. У ній науковець поділяє прізвища за дериваційними ознаками і враховує два аспекти: спосіб словотворення та граматичний зв'язок слів. Мовознавець виділяє прізвища прикметникового типу, іменникового, утворені від дієслівних форм та від прислівників, службових слів і вигуків, а також іншомовних запозичень.

Серед прізвищ іменникового типу Ю. Редько виокремлює:

- 1) утворені лексико-семантичним способом (прізвища співвідносні з власними іменами і загальними назвами);
- 2) утворені морфологічним способом (прізвища, утворені за допомогою словотворчих афіксів; в основному прізвища творяться суфіксальним способом, однак трапляється і префіксальний спосіб творення);
- 3) утворені регресивним (безафіксним) способом (І. Ковалик виділяє два відмінні за своєю будовою розряди утворених цим способом слів: а) безафіксні похідні іменники, що сформувалися шляхом відкидання суфікса відповідного дієслова; б) похідні іменники, утворені в результаті занепаду давнього основотворчого елемента *-i (>ь)*, за допомогою якого утворювалися іменники колишніх *i*-основ);
- 4) утворені синтаксично-морфологічним способом (прізвища, утворені злиттям двох коренів чи основ [56, с. 216].

Прізвища прикметникового типу Ю. Редько поділяє на дві групи:

- 1) прізвища у формі членних прикметників і дієприкметників із закінченням *-ий* у чоловічих назвах і *-а* у жіночих (у початковій формі);
- 2) прізвища, у формі нечленних прикметників і дієприкметників [56, с. 82].

За семантикою твірної основи дослідник пропонує таку класифікацію прізвищевих найменувань:

1. Прізвища, утворені від особових власних імен.
2. Прізвища, що вказують на походження (на означення національності; утворені від назв племен і діалектних груп; утворені від топонімічних назв).
3. Прізвища, що вказують на певний населений пункт: прикметникові прізвища; іменникові прізвища.
4. Прізвища, утворені за соціальною приналежністю або від назв постійного заняття (вказують на класове розшарування суспільства; утворилися від назв адміністративних посад; прізвищеві назви, виникнення яких пов'язане з військовою службою; прізвищеві назви, виникнення яких

пов'язане з економічним життям країни: промисловість і ремесло; торгівля; сільське господарство; лісове господарство, мисливство, рибальство; заробітки; організація праці на панщині; служба при дворі; прізвища людей, що мали відношення до освіти чи мистецтва; найменування, утворені від назв церковних посад; найменування, утворені від назв інших занять; прізвищеві антропоніми, що виникли в процесі боротьби народу за визволення).

5. Прізвища, утворені за індивідуальними ознаками перших носіїв (утворені від назв фізичних ознак людей; утворені від назв психічних властивостей).

6. Прізвища, утворені від інших твірних основ [56, с. 216].

Прізвища в будь-якій мові відображають різні аспекти соціальної, економічної, культурної та мовної діяльності народу на певному історичному етапі. Відтак, О. Кавун поділяє українські прізвища на такі основні групи за семантичним полем, до якого належить твірна основа прізвища:

1. Прізвища, утворені від власних імен (патроніми – прізвища, утворені від імені батька чи іншого предка по батьківській лінії; і матроніми – прізвища, які походять від імені матері).

2. Прізвища, утворені від топонімів.

3. Прізвища, які походять від етронімів.

4. Прізвища, утворені від слів, що вказують на місце проживання або окремі орієнтири місцевості.

5. Прізвища, утворені за постійним заняттям або професією (торгівля; сільське та лісове господарство, мисливство, рибальство; промисловість і ремесло; військова служба і морська справа; служба при дворянських помістях; адміністративні і судові посади; освіта і мистецтво; церковне і релігійне життя; окрема група – це прізвища, що походять від метафоричних, іронічно-зневажливих і глузливих прізвищ представників різних професій і занять).

6. Прізвища, утворені від назв соціальної приналежності людей.

7. Прізвища, що походять від лексем, які вказують на індивідуальні особливості, фізичну або психічну властивість людини: 1) утворені від назв фізичних ознак людини: зріст; будова тіла; зачіска і колір волосся; колір обличчя; окремі частини тіла; хода; фізичні вади; вади мовлення; загальне враження, яке справляє зовнішній вид; 2) утворені від психічних ознак людини: позитивна характеристика; негативна характеристика).

8. Фітофорні прізвища, тобто ті, які походять від назв рослин (дерев, квітів, сільськогосподарських культур, та назв певних частин рослин).

9. Зоофорні прізвища, тобто ті, які походять від назв тварин.

10. Прізвища, утворені від назв побутового оточення і предметів домашнього вжитку (назв знарядь праці або їх частин; назв предметів хатнього устаткування і щоденного вжитку; назв страв; одягу і взуття; зброї; музичних інструментів; транспортних засобів; грошових одиниць; речовин і матеріалів тощо).

11. Прізвища, утворені від назв абстрактних понять.

12. Прізвища, що походять від загальних назв людей.

13. Прізвища, які походять від лексем, що позначають родинні стосунки.

14. Прізвища, утворені від календарних назв.

15. Прізвища, які походять від назв природних явищ [25, с. 3].

Звісно, кількість цих груп прізвищ неоднакова. Деякі з них налічують тисячі одиниць, інші – не більше кількох десятків. Більше того, в українській мові прізвищева база нерівномірно розподілена в лексичному просторі. Це пояснюється відмінностями в національних культурах цих народів та особливостями процесу формування прізвищевої системи у двох мовах [25, с. 3].

Українська мова – це флективно-фузійна мова. Тому основним способом словотвору, зокрема і творення прізвищ, є афіксація, яка полягає в додаванні твірних афіксів до кореневих морфем. До основних способів афіксації належать суфіксальний, префіксальний та префіксально-суфіксальний способи. Значно рідше в українській мові трапляються слова, зокрема

прізвища, утворені безафіксним способом чи шляхом основоскладання [25, с. 12].

У зв'язку з цим, сучасні лінгвісти наводять таку словотвірну класифікацію українських прізвищ:

I. Мономорфемні прізвищеві найменування: 1) Прізвища, утворені лексико-семантичним способом. 2) Прізвища, утворені регресивним (безафіксним) способом. 3) Прізвища, утворені шляхом конверсії та часткової субстантивації прикметників.

II. Поліморфемні прізвищеві назви:

1. Деривати, утворені за допомогою різних видів афіксації: а) прізвища, утворені суфіксальним способом (*патро- і матронімічні суфікси*, за допомогою яких утворювали прізвища, окрім власних імен батька чи матері, ще й від родових прізвищ, а також назви професії, індивідуальних особливостей зачинателя роду; *суфікси*, які визначають походження з певної місцевості; згрубілі та зменшено-пестливі суфікси, завдяки яким імена набувають емоційно-експресивного відтінку; *суфікси з атрибутивним значенням; агентивні суфікси*); б) прізвища, утворені префіксальним способом; в) прізвища, утворені префіксально-суфіксальним способом.

2. Складні прізвища.

3. Прізвища-композиції, які є результатом інтеграції словосполучень [25, с. 12].

Аналіз словотвірних, структурних та граматичних особливостей, що стосуються аналізу походження й творення слов'янських прізвищ, здійснено в наукових розвідках вітчизняних та зарубіжних антропонімістів. Однак у класифікаціях цих науковців досі існують суттєві розбіжності. Одні науковці стверджують, що всі прізвища утворені морфологічним, семантичним та морфолого-синтаксичним способами (О. Неділько, І. Остап, Ю. Редько, І. Фаріон), інші поділяють їх на первинні, вторинні і складні (М. Бірило), окремі дослідники визначають стандартні та нестандартні способи (А. Суперанська, А. Сулова) [36, с. 70].

Л. Кравченко, здійснюючи аналіз прізвищ Лубенщини, поділяє їх на первинні (утворені лексико-семантичним способом) та вторинні (утворені морфологічним способом). На думку лінгвістки, прізвища, утворені лексико-семантичним способом, можна поділити на такі розряди:

1) співвідносні з власними іменами (повними іменами; похідними варіантами імен, утворених шляхом усічення основ; похідними варіантами імен, утворених шляхом суфіксації);

2) прізвища, співвідносні з ойконімами;

3) прізвища, співвідносні з апелятивами (неповні іменники-апелятиви; похідні іменники-апелятиви, мотивовані дієсловами; похідні іменники-апелятиви, що виступають дериватами з новим відтінком у значенні; складні іменники; повні непохідні та похідні якісні прикметники; повні похідні і зрідка непохідні відносні прикметники, утворені суфіксальним, префіксальним та префіксально-суфіксальним способами) [36, с. 72].

Морфологічним способом утворювалися прізвища за допомогою патронічних, посесивних та поліфункціональних формантів.

На нашу думку, заслуговує на увагу класифікація прізвищ, запропонована В. Горпиничем та І. Корнієнко. Вона включає:

1. Відапелятивні прізвища (особові назви, що відображають народну мудрість, мають надзвичайну здатність узагальнити одним словом найтипівіше в людині; яскраво демонструють характер, дотепність їхніх творців, творчий дух народу):

1.1. *Nomina personalia*: назви осіб за їх внутрішніми властивостями (за дією, поведінкою; за рисами характеру, вдачею; за властивостями мовлення; за звичками; за особливостями темпераменту; за розумовими здібностями); назви осіб за їх зовнішніми ознаками (за особливостями рис обличчя та волосся; за зростом, вагою, поставою; за кольором шкіри, волосся, частин тіла; за фізичними вадами); назви осіб за професією та родом діяльності (від військових професій та занять; від назв церковних посад; від назв осіб, пов'язаних із доглядом за свійськими тваринами; пов'язаних із обробкою

волокна, ткацтвом, шиттям одягу та взуття; від найменувань ремісників, що обробляли метали; назв посад; назв осіб, пов'язаних з обробкою дерева та виготовленням виробів з нього; від назв осіб за роботою в сільському господарстві чи переробкою продуктів сільського господарства; від назв осіб, пов'язаних з виготовленням продуктів харчування та їх продажем; назв ремісників, що обробляли різні речовини та матеріали, шкіри та хутра; пов'язаних з культурою та мистецтвом; від назв торгівців; назв інших професій та занять); назви осіб *за просторовою ознакою* (утворюються переважно від назв країн); назви осіб *за ландшафтом* (ідентифікують особу за її відношенням до певної місцевості чи за об'єктом); назви осіб *за соціальним станом* (назви багатіїв, представників суспільної верхівки; назви бідняків, селян, трудящих); назви осіб *за етнічною ознакою* (ідентифікують особу за її етнічною приналежністю); назви осіб *за спорідненістю та свояцтвом* (вказують на стан у сім'ї чи роді) [19, с. 104].

Отже, у категорії *Nomina personalia* найбільш поширеними лексико-граматичними групами є назви осіб за професією чи родом діяльності, назви осіб за внутрішніми властивостями, а також назви осіб за їх зовнішніми ознаками.

1.2. *Nomina impersonalia*: назви *тварин* (свійські тварини; дикі птахи; дикі звірі; комахи; риби; домашні птахи); назви *предметів* побуту, *знарядь праці* та їх частин; назви *рослин* (дерев та кущів; трав'янистих рослин; частин рослин, плодів; овочів; грибів); назви *частин тіла* людини, тварини (частин людського організму; частин тіла тварини); назви *напоїв, страв*, продуктів харчування (утворені від назв видів їжі та продуктів харчування; утворені від назв напоїв); назви *абстрактних* понять; назви *явищ природи* і різних часових понять; назви *одягу, взуття*, тканини; назви *будівель, споруд, житла* та їх частин; назви *чисел* [15, с. 115].

У межах категорії *Nomina impersonalia*, за даними сучасних вчених, найчисленнішими лексико-граматичними групами виступають назви тварин,

рослин, назви частин тіла людини чи тварини та назви предметів побуту, знарядь праці та їх частин.

2. Відіменні прізвища (утворилися морфологічним і лексико-семантичним способами). Імена, від яких утворювалися прізвища, можна поділити на три лексико-семантичні групи:

- 1) дохристиянські імена;
- 2) запозичені;
- 3) християнські.

У межах відіменних прізвищ сучасні мовознавці визначають такі підгрупи, утворених морфологічним способом:

1) прізвища, основи яких збігаються з повними формами церковно-християнських і давніх слов'янських імен, утворені шляхом переосмислення;

2) прізвища, утворені шляхом скорочення імені. Усічення імен – це своєрідна реакція на громіздкі й незручні для використання запозичення, а також на власні первинні утворення або новітні деривати [77, с. 78]. Окрім тенденції до економії мовних засобів, такі варіанти імені могли надавати відтінку пестливості, інтимності, фамільярності, зневаги тощо. Антропоніми, утворені шляхом усічення, пройшли процес еволюційних змін: ставали індивідуальними, потім – родовими й родинними прізвиськами, а в період офіційного впровадження прізвищ потрапили у клас прізвищ;

1) прізвища, утворені на основі зменшено-пестливих або згрубілих форм особового імені;

2) прізвища, утворені від імен батька чи матері за допомогою патронімічних і матронімічних суфіксів;

3) прізвища, утворені від імен за допомогою суфіксів присвійних прикметників;

4) прізвища, утворені від імен за допомогою суфіксів відносних прикметників [38, с. 23].

Дуже детальну і науково обґрунтовану класифікацію українських антропонімів, які вживалися як додаткові іменування при особовому імені до

остаточного закріплення українських прізвищ, запропонував М. Кудаш у своєму дослідженні «До питання класифікації прізвищевих назв XIV – XVIII ст.», у якому виділив три групи цих назв: апелятивні, апелятивно-антропонімні та власне антропонімні.

Поширеною у вітчизняній ономастиці є класифікація антропонімів за семантикою прізвищевих основ, якій присвячено праці Б. Близнюк, Г. Бучко, Л. Кравченко, С. Панцьо, Г. Панчук, В. Познанської, С. Шеремети та ін.). Названа класифікація передбачає відповідний розподіл аналізованих прізвищ: 1) в основі яких відображено онімну лексику; 2) в основі яких відображено апелятивну лексику (мотузкова).

Допрізвищева семантика не завжди виявляється однозначною і прозорою, тому уналежнення того чи іншого прізвища до певної лексико-семантичної групи може мати подвійну (або й потрійну) мотивацію. На думку Д. Молданової, яка досліджувала чеську антропонімію, «прізвище досить часто має кілька різних значень, може виникнути в кількох різних місцях, а також у різних соціальних сферах і в різний час. Тільки метрики, що вивчають генеалогію аж до появи прізвища, можуть визначити, яка теорія походження стосується того чи того конкретного носія» [46, с. 52].

Для характеристики таких прізвищ більшість ономастів (І. І. Ільченко, Л. О. Кравченко та ін.) пропонує кваліфікувати їх як окремий семантичний тип, називаючи їх або «прізвищами спірної мотивації» (Л. О. Кравченко), або «полісемантичними прізвищами» (Н. Ю. Булава).

Серед полісемантичних антропооснов вирізняють такі групи:

- 1) онімні одиниці, які можуть бути витлумачені і як відіменні, і як відтопонімні;
- 2) прізвища, які можуть бути витлумачені і як відтопонімні, і як відапелятивні;
- 3) ті, які можна етимологізувати як відетнонімні або відтопонімні;
- 4) прізвища, які можуть бути витлумачені і як відіменні, і як відапелятивні [46, с. 52].

Отож, аналіз наукової літератури показав, що в сучасній лінгвістиці є цілий ряд класифікацій, які дозволяють грамотно й ретельно диференціювати фактологічний матеріал.

1.4. Основні принципи дослідження сучасних прізвищ

Прізвища за своїм кількісним складом становлять широкий спектр українських лексем, які ще не до кінця вивчені, оскільки лінгвістика не фіксувала їх на всій території України з лексикографічної, семантичної, ономастичної, етимологічної, спорідненої та діалектної точок зору. Наразі кількість функціонуючих прізвищ в українській мові невідома. Дехто з дослідників вважає, що процес утворення прізвищ давно припинився. Однак, на думку окремих мовознавців, він продовжується д активно, відриваючись від нашого розуміння граматичних норм. Очевидно, що ця ситуація не зміниться найближчим часом.

Тому, зазначає В. Горпинич, «у цьому контексті сучасні антропологи зосередилися на регіональному принципі дослідження, що є певною мірою більш корисним. Однак такі дослідження не проводяться за єдиною методикою і не завжди є якісними. По-перше, регіони не мають чітких меж, що призводить до нашарування маргінальних територій та розривів між ними, який своєю чергою веде до дублювання фактичного матеріалу або ж до його втрати, що стає підставою для необ'єктивних і невмотивованих висновків. По-друге, регіональні дослідження часто обмежуються вибіркоким матеріалом, що також впливає на достовірність узагальнень і висновків. По-третє, автори регіональних досліджень часто послуговуються писемними джерелами (наприклад, подвірні господарські книги, списки виборців, списки учнів і т. ін.), які фіксують прізвища в хронологічному порядку, і ці джерела є мертвими через відсутність наголосів [17, с. 19 – 20].

На думку В. Горпинича, таку проблему можна поступово розв'язати, застосовуючи певні принципи дослідження. Скажімо, 1-й принцип передбачає

повний запис прізвищ усіх жителів кожного села (міські прізвища є окремим питанням).

2-й принцип – територіальний – тісно пов'язаний з першим. Прізвища мають бути зафіксовані в межах сільської ради, району чи області, тобто за адміністративно-територіальним поділом, а їх подальша публікація є обов'язковою. Протягом 60 – 80-х років, зауважує дослідник, «з моменту створення сільських, районних та обласних рад будь-яка людська діяльність (економічна, політична, правова, освітня, культурна, організаційна тощо) відбувалася в межах сільської, районної чи обласної ради. Усі інші елементи були відсунуті на другий план або зникли. А деякі традиції, психологія, поведінка і переміщення людей структурувалися в межах адміністративних районів. Тож адміністративно-територіальний устрій районів сприяв певному закріпленню прізвищ у районах чи області. А відтак, наголошує мовознавець, при здійсненні аналізу необхідно враховувати історичні, географічні, етнічні та діалектні межі їх (прізвищ) поширення» [17, с. 20].

3-й принцип передбачає обов'язковий запис поширення кожного прізвища. Тут доцільно звернути увагу на територіальне і ситуативне їх поширення. «Територіальне поширення прізвищ визначаємо шляхом запису його наявності чи відсутності в межах населеного пункту. Соціальну поширеність прізвища встановлюємо за кількістю його носіїв у кожному населеному пункті» [17, с. 20].

4-й принцип вбачає обов'язкову фіксацію узуальної і юридичної форми прізвища. «Оскільки прізвища мають дві основні характеристики – обов'язкове успадкування та юридичну легітимність – їх фонетична та фонологічна структура регулюється двома групами норм: узуальними (граматичними) та юридичними. Це пов'язано з тим, що в прізвищах вони збігалися майже повністю, бо новонароджених реєстрував у церкві під час хрещення грамотний церковний служитель. Однак у період, коли правова легітимність почала виражатися в таких юридичних документах, як свідоцтва про народження (метрики) та паспорти, через нелінгвістичні причини, які

зараз є досить поширеними – низька грамотність (а точніше неграмотність або малограмотність) працівників відділів реєстрації актів цивільного стану і паспортних столів – у метриках, паспортах і, відповідно, в інших юридичних документах, з'явилася велика кількість неправильно записаних прізвищ. Це було особливо актуально в містах і в той час, коли паспорти складалися українською та російською мовами. Орфографічні помилки та неправильний переклад у метриках і паспортах стали юридичною нормою при перекладі українських прізвищ російською мовою або з російської на українську. І виправити їх дуже складно, а часто й неможливо в силу обставин. Тому відмінності між фонографічною будовою юридичних прізвищ і їх узуальними формами нині надто великі, і їх ігнорувати не можна» [17, с. 21].

5-й принцип передбачає обов'язковий запис усталеної позиції наголосу в прізвищах досліджуваної місцевості. Наголоси в прізвищах багатофункціональні: 1) розмежовують лексеми антропонімні та апелятивні; 2) зберігають або затушовують етимологію прізвища і пов'язують його з прізвищем; 3) змінюють естетичний образ прізвищ; 4) трансформують статус списку ненаголошених прізвищ, розташованих в алфавітному порядку для потреб канцелярії, до статусу словника, що містить наголошені прізвища в алфавітному порядку для комунікації. Алфавітний перелік ненаголошених прізвищ – це список, тоді як той самий алфавітний перелік прізвищ із наголосом – це вже словник; 5) слугує інструментом для русифікації українських прізвищ; 6) слугує засобом засвоєння прізвищ іншомовного походження в українській мові; 7) основним є те, що в окремих випадках він слугує формальним інструментом творення нових прізвищ [17, с. 21–22].

6-й принцип – жіночі відповідники чоловічих прізвищ атрибутивної форми є не їх похідними утвореннями, а окремими прізвищевими лексемами. Жіночі прізвища прикметникового типу не змінюються за родами, вони творяться від чоловічих прізвищ і виступають самостійними лексемами.

7-й принцип – прізвища є об'єктом мовознавчої топографії і картографії. У словнику української мови наведено таке визначення лексеми *топографія*:

«сукупність географічних ознак певного населеного пункту» [61, с. 197]. Безперечно, прізвище є не лише іменем роду чи ідентифікаційним знаком певної особи, воно є географічною ознакою населеного пункту. В. Горпинич зазначає, що «топографічний словник будь-якої території фіксує всі прізвища населених пунктів, сільських рад, районів чи областей. Повний перелік прізвищ населених пунктів є головною ознакою топографічного словника. Нині повний топографічний словник для України все ще залишається мрією і метою. Однак словник адміністративно-територіальні словники (у межах району чи області) – цілком реальна можливість.

Проблеми, які можна вирішити лише на основі топографічних словників: створення баз даних, створення повного наукового словника українських прізвищ, динаміка та історія прізвищ, «моральне» та фізичне старіння прізвищ, архаїзація, активізація окремих типів прізвищ, виявлення найбільш поширених прізвищ, міграційні процеси, ступінь русифікації, традиції та особливості появи регіональних прізвищ, прізвища та їх зв'язок з історією, краєзнавством і географією, говіркові особливості прізвищ, сприятимуть глобальному осмисленню прізвищевої картини світу українців» [17, с. 22 – 23].

На думку В. Горпинича, «якщо основою топографічного словника є сукупність усіх прізвищ кожного населеного пункту, то основою картографічного словника є окремі прізвища, розташовані в алфавітному порядку з вказівкою на територіальну і соціальну поширеність» [17, с. 22]. Картографічні словники містять прізвища одного або кількох регіонів і фактично є надійним джерелом для укладання прізвищевих атласів. Оскільки прізвища в картографічних словниках подаються в алфавітному порядку, вони практично фіксують прізвищеву парадигму і є цінним джерелом для дериваційних, етимологічних, морфологічних і семасіологічних наукових розвідок у галузі антопонімії [17, с. 22].

8-й принцип – етимологічне вивчення українських прізвищ має ґрунтуватися перш за все на матеріалі того осередку, де утворилося і сформувалося прізвище.

9-й принцип – прізвище є антропонімною ознакою місцевої говірки. Говірка – це мова мешканців одного або кількох сіл, яка відрізняється від інших фонетичними, акцентуаційними, граматичними, лексичними та семантичними особливостями. Відмінності між селами можна побачити, зокрема, у прізвищах.

10-й принцип – екстралінгвальні фактори впливають на формування регіональної антропоніміки. «Прізвища зазвичай походять з певного мовного та мовленнєвого середовища, як і інші мови чи будь-що у світі. Це характерно лише для старожитніх регіонів, де майбутні прізвища формувалися одночасно з усією місцевою лексичною системою протягом століть. У багатьох новозаселених регіонах ситуація дещо інша. Новозаселені території заселялися не стихійно, а швидко шляхом переселення» [17, с. 24 – 25].

Важливо зазначити, що сучасні вчені виокремили специфічні лінгвальні і екстралінгвальні підстави щодо акцентного, орфографічного та словозмінного способів творення прізвищевих назв. До них належать такі:

1) зв'язок між звуковим комплексом і предметом або поняттям є довільним і не залежить від властивостей предмета. Тому будь-який звуковий комплекс може позначати будь-яке явище і, відповідно, бути вербальним знаком ідентичності людини (стосовно прізвища);

2) такі нововведення фіксуються в юридичних документах (метриках, паспортах), легалізуються і набувають статусу правової норми, що застосовується в офіційному вжитку;

3) прізвищеві відмінності юридично закріплені та загальнодоступні, а кожна прізвищева відмінність передається з покоління в покоління через офіційні документи (дід – батько – син – онук – правнук). Як наслідок, вторинні зміни прізвищ, навіть якщо вони утворені з помилками, набувають усіх основних ознак, передбачених у визначенні прізвища, і стають юридично та

лінгвістично легітимними повноцінними прізвищами. Тому зміни прізвищ, визнані юридично та узуально, слід фіксувати (без відмови) і вносити до словників для дослідницьких і комунікативних цілей [17, с. 25].

В. Горпинич стверджує, що є підстави говорити про творення нових (сучасних) прізвищ: 1) *акцентуаційний* – створення вторинних прізвищевих груп на основі відповідного первинного прізвища шляхом перенесення наголосу на інший склад для ідентифікації нового носія; 2) *орфографічний* – формування прізвищевих груп вторинної номінації на основі відповідних прізвищ первинної номінації шляхом орфографічних змін у їх структурі переважно пов'язані з орфографічними помилками та порушеннями усталених правописних норм; 3) *словозмінний* – відприкметникові утворення жіночих прізвищ від чоловічих відповідників шляхом зміни чоловічого роду на жіночий задля номінації осіб жіночої статі [17, с. 27].

Отже, нині в мовознавчій науці існує десять основних принципів, якими варто послуговуватися під час вивчення українських прізвищ.

Висновки до першого розділу

Здійснений аналіз наукових праць дає змогу зробити висновки про те, що антропонімія є частиною ономастики і розробляє загальні та специфічні питання, пов'язані з власними назвами. Ономастика як самостійна галузь мовознавства сформувалася лише наприкінці ХХ століття. Практика давати людям імена для їх ідентифікації виникла на ранніх етапах розвитку суспільства. Спочатку імена пропонували здебільшого відповідно до різних ситуацій у родинному житті, особливостей і характерів людей, а також віри в магічну силу імен. Більшість особистих імен походять від загальних назв. Це можуть бути місцеві рослини і тварини, вірування, традиції, предмети побуту, товари, заняття, родинні зв'язки, прості поняття духовного і матеріального життя народу або реалії минулого, які не відображені в письмових джерелах і зараз втрачені.

Антропологія слугує детальним доповненням до історичних уявлень про розвиток суспільств минулого. Вона є автентичним історичним джерелом і виконує допоміжну інформаційну функцію при визначенні інтенсивності, поширення, напрямку, характеру, національності, соціального статусу та походження населення. Найдавніші українські імена широко відображені у фольклорі, писемних джерелах і творах мистецтва, починаючи з X – XI століть.

Система національного іменування формувалася протягом багатьох віків, починаючи від дохристиянської доби (*Бажан, Вовк, Володимир, Кий, Мовчан, Святослав, Третяк, Шостак*). Основу українських імен наступних століть складають імена християнського календаря, які давали дитині під час хрещення (*Василь, Марія, Микола, Олена*). На українському мовному ґрунті наймення набули національного звукового оформлення, обросли різними варіантами: *Гапка, Ганя, Гриць, Лесь, Настя*, тощо. На їхній основі утворено переважну частину національних прізвищ: *Василенко, Васишин, Васильківський, Максименко, Максимович* тощо.

Українські прізвищеві найменування – це особливий пласт лексики української мови. Вони мають специфічні структурно-семантичні характеристики, які встановлюються в процесі диференціації фактологічного матеріалу.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПОХОДЖЕННЯ ТА СЛОВОТВОРУ ПРИЗВИЩ ЖИТЕЛІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Лексико-семантичні групи прізвищ

Особливості менталітету кожного народу відображаються в його прізвищах. Дуже добре, що носії прізвищ не лише усвідомлюють глибину закодованих у них смислів минулого, а й зберігають давні витoki родоводу у вигляді легенд і переказів, передаючи з покоління в покоління правдиву інформацію про спадкові історичні надбання народу.

Загальновідомо, що первісно кожне прізвище було чимось зумовлене і щось означало. Воно є індивідуальною назвою особи, успадкованою нею від предків, для одного з яких вона була вираженням якоїсь характеристичної ознаки.

Зібраний фактологічний матеріал дозволяє виділити шість основних лексико-семантичних груп прізвищ: 1) від імен; 2) за походженням; 3) за місцем проживання; 4) за соціальною приналежністю або від назв постійного заняття; 5) від якоїсь індивідуальної ознаки; 6) від інших твірних основ.

Перша і найбільша група прізвищ за семантикою твірної основи – це група прізвищевих назв, що утворилися від особових імен. Найбільше прізвищ, зафіксованих у селах Андріївка, Миролубівка та місті Кривий Ріг, утворилося від чоловічих імен за допомогою різноманітних суфіксів. Наприклад:

1) прізвищеві антропоніми на *-енко*: *Адаменко* (від *Адам*), *Іванченко* (від *Іван*), *Остапенко* (від *Остан*), *Петренко* (від *Петро*) (АСД); *Антоненко* (від *Антон*), *Вакуленко* (від *Вакула*), *Гавриленко* (від *Гаврило*), *Клименко* (від *Клим*), *Корнієнко* (від *Корній*), *Кузьміченко* (від *Кузьма*), *Мартиненко* (від *Мартин*), *Микитенко* (від *Микита*), *Мосієнко* (від *Мосій*), *Олексієнко* (від *Олексій*), *Сергієнко* (від *Сергій*), *Сидоренко* (від *Сидор*), *Тарасенко* (від *Тарас*),

Халимоненко (від *Халимон*) (МСД); *Симоненко* (від *Симон*), *Кузьменко* (від *Кузьма*), *Михайліченко* (від *Михайлік*), *Михайленко* (від *Михайло*), *Максименко* (від *Максим*), *Матвієнко* (від *Матвій*), *Макаренко* (від *Макар*), *Омельченко* (від *Омелько*), *Кондратенко* (від *Кіндрат*), *Єрмоленко* (від *Єрмолай*), *Семенко* (від *Семен*), *Нестеренко* (від *Нестор*), *Прохоренко* (від *Прохор*), *Федоренко* (від *Федір*), *Давиденко* (від *Давид*), *Карпенко* (від *Карпо*), *Лавренко* (від *Лаврін*), *Яковенко* (від *Яків*) (КРД);

2) прізвища, утворені від імен за допомогою суфіксів присвійних прикметників, а саме: *-ів (-ов), (-ев, -єв)*: *Павлів* (від *Павло*), *Юрців* (від *Юрець*), *Архипов* (від *Архип*), *Федоров* (від *Федір*) (АСД); *Астахов* (від *Астас*), *Давидов* (від *Давид*), *Іванов* (від *Іван*), *Йосипова* (від *Йосип*), *Мартинов* (від *Мартин*), *Потапов* (від *Потас*), *Романов* (від *Роман*), *Фролов* (від *Фрол*) (МСД); *Севастьянова* (від *Севастьян*), *Капітонова* (від *Капітон*), *Євдокимова* (від *Євдоким*), *Протасова* (від *Протас*), *Рахімова* (від *Рахім*), *Михайлов* (від *Михайло*), *Абрамова* (від *Абрам*), *Борісова* (від *Борис*), *Юсупова* (від *Юсуп*), *Сафронова* (від *Сафрон*) (КРД), *Савельєв* (від *Савелій*) (АСД); *Афанасьєв* (від *Афанасій*), *Григор'єва* (від *Григорій*), *Ігнат'єв* (від *Ігнат*), *Васильєва* (від *Василь*), *Георгієва* (від *Георгій*) (КРД);

3) прізвища з суфіксами *-юк, -чук*: *Онисюк* (від *Онисим*) (МСД); *Семенюк* (від *Семен*), *Тарасюк* (від *Тарас*), *Мартинюк* (від *Мартин*), *Вітюк* (від *Вітя* ← *Віктор*), *Денисюк* (від *Денис*), *Костюк* (від *Кость*), *Власюк* (від *Влас*) (КРД); *Матвійчук* (від *Матвій*), *Останчук* (від *Остан*), *Сидорчук* (від *Сидор*), *Федчук* (від *Фед* ← *Федір*), *Давідчук* (від *Давид*), *Сімончук* (від *Сімон*), *Янчук* (від *Ян*) (КРД).

4) невелику кількість становлять прізвища від чоловічих імен з суфіксами *-ович*: *Харитонович* (від *Харитон*), *Данкович* (від *Данко*), *Маркович* (від *Марко*) (КРД);

5) також прізвища із суфіксами *-ін*: *Мішустін* (від *Міша*), *Кузьміна* (від *Кузьма*), *Єгоркіна* (від *Єгорка*), *Васіна* (від *Вася*), *Сьомочкіна* (від *Сьома*) (КРД).

Друге основне джерело виникнення українських прізвищ – це походження або місце попереднього проживання основоположника роду. Фактичний матеріал містить ряд таких прізвищ. До групи прізвищ, які загалом вказують на походження, зокрема на означення національності предків, належать такі номени, зафіксовані в матеріалах села Миролюбівка: *Турчин, Логвиненко, Ляшенко, Бреславець, Рудницький, Лісковський, Москаленко*; та міста Кривий Ріг: *Афонченко, Байрамова, Поляков, Башкіров, Хохлов, Українець, Литвин, Уманський*.

Прізвища, які конкретно вказують на певний населений пункт поділяються на дві підгрупи: прикметникові та іменникові прізвища.

Іменникові прізвища утворюються за допомогою суфіксів *-ко*: *Логвиненко, Ляшенко, Москаленко, Афонченко*; *-ин*: *Литвин, Турчин*; *-ець*: *Бреславець, Українець*.

Прикметникові прізвища утворюються за допомогою суфіксів: *-цьк-*, *-ськ-*: *Рудницький, Лісковський*; *-ов*: *Байрамова, Поляков, Башкіров, Хохлов*.

Деякі українські прізвища утворені від назв населених пунктів, що не знаходяться на території України. Серед них: *Афонченко* (від *Афон*), *Литвин* (від *Литва*), *Байрамов* (від *Байрам-Цуррі*).

Значне місце в антропонімії займають прізвища, пов'язані з соціальною приналежністю або з постійним заняттям людини. Це назви, які відрізняють особу від її оточення. Серед них такі:

а) прізвища, що вказують на розшарування суспільства: *Батраченко* від іменника *батрак* – «бідний селянин-наймит у поміщика або куркуля», *Панченко, Панов* («пан») [12, с. 64];

б) також наявні прізвища, які утворені у зв'язку з військовою службою. Традиції козацької України живуть у таких антропонімах: *Козак, Козаченко, Радченко, Майоров, Гетьманець*.

Прізвища, виникнення яких пов'язане з економічними життям країни свідчить про те, що український народ розвивав різні галузі господарства. Наприклад: *Боднар, Бондаренко* походить від *бондар* – «майстер, що виробляє

діжки, бодні, дерев'яні відра» [12, с. 92]; *Швець*, Шевченко, *Шевчук* від *швець* – «майстер, що шиє і лагодить взуття» [12, с. 1616]; *Ткачик*, *Ткаченко* від *ткач* – «робітник, майстер, який виготовляє тканини на ткацькому верстаті» [12, с. 1456]; Коваленко, Ковальов від *коваль* – «майстер, що виготовляє металеві предмети, куванням обробляє метал» [12, с. 550]; *Кравченко* від *кравець* – «фахівець із пошиття одягу» [12, с. 581]; Кушніпенко від *кушнір* – «фахівець, що вичиняє хутро зі шкури та шиє хутряні вироби» [12, с. 600]; *Соляненко* від *соляр* – «той, хто торгує сіллю» [12, с. 1356]; *Гонтарук* від *гонтар* – «майстер, що виготовляє гонт» [12, с. 253]; *Кучер* від *кучер* – «те саме, що візник» [12, с. 600]; *Копич* від *копач* – «робітник, що копає землю» [12, с. 572]; *Прядко* від *прясти* – виготовляти пряжу для певної тканини [12, с. 1183]; *Резнік* від *різник* – «той, хто забиває на м'ясо худобу або птицю» [12, с. 1226]; *Чабанюк* від *чабан* – те саме, що вівчар [12, с. 1592]; *Шаповаленко* від *шаповал* – майстер, що виготовляє з вовни шапки та інші вироби способом валяння [12, с. 1613]; *Шинкаренко* від *шинкаренко* – «син шинкаря» [12, с. 1621]; *Ремісник* від *ремісник* – «особа, яка володіє певним ремеслом і виготовляє на продаж та на замовлення вироби ручним способом» [12, с. 1213].

Ще одна велика семантична група прізвищевих антропонімів представлена номенами, утвореними за індивідуальними ознаками їх перших носіїв. У межах цієї групи розрізняються прізвища, утворені від назв людей за фізичними ознаками, та прізвища, утворені від назв людей за психічними характеристиками.

За даними фактологічного матеріалу, до них належать такі прізвища: *Бойченко* (бойка людина), *Гладушко*, *Гладкий* (гладкий, товстий), *Бугайов*, *Бугай* (бугай – кремезна людина), *Пальчиков* (малий за розміром, як пальчик), *Міцний*, *Кривonos* (той, хто з кривим носом), *Руденко* (рудий колір волосся має), *Чубченко*, *Чубина* (має чуба), *Дериглазов* (тре, дере очі), *Кликов* (має чітко виражені клики), *Лобанов* (лоб), *Заморений* (заморився), *Бородін* (борода), *Бровкін* (брови), *Щербина*, *Дед*, *Журба*, *Малий*, *Пацан*, *Малодід* (малий дід), *Горбенко*, *Горбатюк*, *Горб* (горб), *Рябенко*, *Рябець* (рябий), *Усенко* (має вуса),

Голобородько (з голою бородою), *Довгаленко* (довгий, високий), *Бороденко* (борода), *Худенко* (худий), *Беспалько* (без пальців), *Смірнов* (смирний, спокійний), *Сухов* (сухий), *Буйнова* (буйна), *Чернов*, *Чорна* (чорний), *Смелова* (сміливий), *Суворов* (суворий), *Білов* (білий), *Лисюк* (лисий), *Швидкий*.

За даними сучасних вчених, цікаву історію походження має прізвище *Бутенко* (від *бут*). У козацькому середовищі *бутами* називали тих, хто потрапив у полон до турків чи греків (або був проданий ними) і перебував там довгий час, працюючи волопасом, пастухом. Довге перебування козаків на чужій землі сприяло глибокому вивченню ними місцевої мови. Тому часто ті, хто зміг повернутися з полону, ставали перекладачами. Через це в деяких джерелах слово *бут* означає «перекладач» [65, с. 76].

Різні обставини могли зумовити утворення прізвиська (яке потім перейшло у родову спадкову назву – прізвище) від назв птахів, тварин, комах. Такими причинами могла бути зовнішня схожість або наявність певних властивостей, що вважають характерними для тієї чи іншої тварини тощо. До цієї групи належать такі прізвища: *Соловей*, *Лебедюк*, *Лебідь*, *Журавель*, *Журавльова*, *Цаплюк*, *Воробйов*, *Петухов*, *Сичова*, *Пугач*, *Сович*, *Синиця*, *Голуб*, *Гусак*, *Конєв*, *Козлов*, *Биков*, *Бичков*, *Бобров*, *Котов*, *Вовк*, *Белкіна*, *Кріль*, *Жук*, *Муха*.

У семантичній основі прізвищевих антропонімів можуть лежати й назви видів рослин, наприклад, прізвища: *Береза*, *Березій*, *Вербицька*, *Лаврик*, *Дубініна*, *Дубинський*.

Крім того, прізвища могли утворюватися від назв страв та продуктів харчування: *Куліш*, *Кисіль*, *Галушка*, *Бублик*, *Ягодка*, *Короваєвич*, *Кисельов*, *Вишневський*.

Отже, можна зробити висновки, що фактичний матеріал, укладений за списками прізвищ жителів, дослідженої нами території, широко репрезентує всі основні структурно-семантичні особливості українських прізвищевих антропонімів.

2.2. Особливості словотвору прізвищевих антропонімів

Словотвір прізвищ – явище історичне, отже, й словотвірна характеристика антропонімів повинна здійснюватися з позицій того етапу мови, коли антропооснови були ще однопоколінними прізвиськами.

Словотвірна структура прізвищ жителів села Миролюбівка, Андріївка та міста Кривий Ріг репрезентує майже усі типи й усі види способів словотвору родових антропонімів. Фактологічний матеріал представлений прізвищами власне українськими та прізвищевими назвами іншомовного походження. Останні складають 8 % від усієї кількості досліджених найменувань, відповідно українські прізвища – це 92 % від усього фактологічного матеріалу.

Серед власне українських прізвищевих назв кількісно переважають антропоніми іменникового типу – 62 % від усіх проаналізованих українських прізвищ. Найменування прикметникового типу складають – 30 % від усієї кількості досліджених власне українських дериватів.

2.2.1. Прізвища іменникового типу. Дібраний фактичний матеріал можна розподілити на такі групи прізвищ іменникового типу: 1) номени, утворені лексико-семантичним способом; 2) прізвища, утворені морфологічним способом; 3) номени, утворені синтаксико-морфологічним способом; 4) прізвищеві антропоніми, утворені регресивним способом.

Найбільше прізвищ іменникового типу утворено морфологічним способом словотвору, зокрема суфіксальним.

Частина українських прізвищ закінчується на *-енко*, тобто утворене за допомогою суфікса *-енк-* і флексії *-о* (у жіночих формах таких прізвищ флексія перетворилась у суфікс, тому прізвища на *-енко*, якщо його носій – жінка, незмінне). Твірними основами таких прізвищ ставали імена (як давні слов'янські, так і християнські), назви професій, місцевостей, речей тощо. Згодом за допомогою згаданих морфем утворилися наймення, що чітко вказували на зв'язок сина чи доньки з батьком.

Формант *-енко* утворився шляхом поєднання суфіксів *-ен(я)* і *-к(о)*, цей афікс використовували для найменування малих, недорослих істот [30, с. 33].

За даними фактологічного матеріалу, антропонімів з суфіксом *-енк(о)* найбільше серед прізвищ жителів сіл Андріївка, Миролюбівка та міста Кривий Ріг. Орієнтуючись на твірну основу, прізвища на *-енк(о)* можна поділити на такі групи:

1) утворені від власних імен: *Адаменко, Іванченко, Остапенко, Петренко* (АСД); *Антоненко, Вакуленко, Гавриленко, Зінченко, Іваніченко, Клименко, Корнієнко, Кузьміченко, Мартиненко, Микитенко, Ніколенко, Мосієнко, Оксанченко, Олексієнко, Сергієнко, Сидоренко, Тарасенко, Халимоненко* (МСД); *Симоненко, Кузьменко, Михайліченко, Михайленко, Максименко, Матвієнко, Макаренко, Омельченко, Кондратенко, Єрмоленко, Семенко, Нестеренко, Прохоренко, Федоренко, Давиденко, Карпенко, Лавренко, Яковенко* (КРД);

2) утворені від первісних прізвицьк: *Бойченко, Браженко, Бровенко, Дубовиченко, Панченко, Педосенко, Селезенко* (АСД); *Гоженко, Грунтенко, Житченко, Кошеленко, Лисенко, Огнівенко, Руденко, Свинаренко, Цоколенко, Чубченко* (МСД); *Мирченко, Чернокурено, Горбенко, Рябенко, Плахтієнко, Довгаленко, Севрюженко, Бороденко, Бабіченко, Найдено, Постоенко, Долженко* (КРД);

3) утворені від назви батькового заняття: *Батраченко, Соляненко, Ткаченко, Шевченко* (АСД); *Кумченко, Шаповаленко, Шинкаренко* (МСД); *Кравченко, Меленко, Козаченко, Риченко, Бондаренко, Коваленко, Радченко, Майстренко, Садиченко* (КРД);

4) вказують на національну приналежність або віросповідання батька чи на місцевість, звідки походив перший носій прізвища: *Логвиненко, Москаленко, Ляшенко* (МСД); *Афонченко, Берестенко, Садиченко* (КРД).

Така велика кількість прізвищ з формантом *-енк(о)* свідчить про їх зв'язок зі східноукраїнським ареалом.

Питому групу прізвищ на *-к-о* на досліджуваній території становлять відіменні прізвища. З огляду на формування та структуру твірної основи вони поділяються на такі групи:

1. Прізвища, ідентичні похідним формам першого дериваційного ряду, що складаються з усічених основ чоловічих християнських імен: *Гришко*, *Тимочко* (МСД).

2. Прізвища, утворені від жіночих імен, андронімів: *Дашко* < *Даша* (КРД).

Відносно невелику групу становлять прізвища з морфологічною формою *-к-о*. Вони мотивовані прізвицьками-іменниками і прізвицьками-прикметниками: *Гладушко*, *Красько*, *Кушко*, *Перевозко* (АСД); *Безштанько*, *Галушко*, *Дроб'язко*, *Мисько*, *Покидько*, *Прядко*, *Ричко*, *Сокирко*, *Сушко*, *Манько* (МСД); *Бровко*, *Штанько*, *Прилипко*, *Беспалько*, *Питько* (КРД). З погляду фонетичної структури словотвірні основи можуть закінчуватися як на твердий приголосний (*Гладушко*, *Перевозко*, *Прядко*), так і на м'який (*Красько*, *Безштанько*, *Манько*). Однак суфікс *-к-о* не може поєднуватися з морфемами, що закінчуються на задньоязиковий приголосний. Обмеження усуваються шляхом чергування приголосних: *х – ш* (*Сушко*).

Поширеними на території України є прізвища на *-ук*, *-юк*, *-чук*. Деякі дослідники зазначають, що формантом *-енко* послуговувались для називання молодшої дитини в сім'ї, а формантами *-ук*, *-юк*, *-чук* – для називання старшої [30, с. 33].

Хоча суфікси *-ук*, *-юк*, *-чук*, *щук* є характерними для Західної України, але у системі досліджуваних прізвищ вони також зустрічаються: *Ятлук*, *Гонтарук*, *Шевчук*, *Верещук*, *Башук*, *Мандрук*, *Оксентюк*, *Лебедюк*, *Онісюк* (МСД); *Семенюк*, *Чабанюк*, *Тарасюк*, *Томнюк*, *Горбатюк*, *Мартинюк*, *Фенюк*, *Присяжнюк*, *Цаплюк*, *Лисюк*, *Мойсюк*, *Балюк*, *Вітюк*, *Денисюк*, *Костюк*, *Сковранюк*, *Мітюк*, *Гуменюк*, *Вавринюк*, *Варгалюк*, *Власюк* (КРД); *Рижук*, *Киричук*, *Ковальчук*, *Меренчук*, *Полічук*, *Матвійчук*, *Остапчук*, *Сидорчук*,

Федчук, Панчук, Давідчук, , Марчук, Мафтейчук, Сімончук, Янчук, Ваташук, , Пішук, Тишук (АСД).

Небагато прикладів прізвищевих назв, що утворилися за допомогою суфіксів *-ак, -як*, що також вказували на зв'язок батька і синів (доньок): *Пилипчак* (МСД); *Наумчак, Андрущак, Самойляк* (КРД).

Зафіксовані на означеній території прізвища, які мають у своїй словотвірній структурі суфікс *-ак*, за семантикою можна поділити на такі, що:

1) означають людину, для якої найбільш характерною ознакою була дана дія: *Оберняк, Верещак* (МСД). Вони утворені від дієслівної основи.

2) вказують на національну або діяльнісну приналежність: *Козак*.

Прізвища з суфіксами *-ович, -евич* на початку свого функціонування були соціально маркованими, оскільки імена по батькові такого типу побутували тільки серед шляхти і багатого міщанства [33, с. 113]. Цю групу репрезентують такі прізвища *Короваєвич* (АСД); *Харитонович, Данкович, Маркович, Засимович, Войналович* (КРД).

Значна частина прізвищ, за даними фактологічного матеріалу, походить від зменшених (пестливих) або згрубілих форм власного імені чи прізвиська. Зменшено-пестливі форми імен утворилися за допомогою значної кількості суфіксів, серед яких:

-ець/єць: *Назарець* (АСД); *Береславець, Коломоєць, Українець, Ясковець, Гетьманець* (КРД); *Рябець, Швець, Каширець, Касьянець, Любенець* (МСД);

-ик, -чик: *Бублик, Федик* (АСД); *Дмитрик, Журжик* (МСД); *Кулик, Мокейчик, Іваник, Лаврик, Ткачик, Денисик* (КРД).

-очк: *Скіпочка* (АСД).

Прізвища із суфіксами *-ач, -ич, -ер, -єр* указують на професію особи, діяльність: *Котич, Бабич, Брейтер, Брилер* (КРД).

Неморфологічний спосіб творення передбачає створення нових слів шляхом надання їм нових лексичних значень, поєднання синтаксичного словосполучення в одне слово або перенесення слів чи словоформ з однієї частини мови в іншу. Відповідно у словотворі виокремлюють такі різновиди

неморфологічного способу творення: лексико-семантичний, лексико-синтаксичний та морфолого-синтаксичний. Проте у межах деривації прізвищ продуктивні лише деякі види неморфологічного способу.

Неактуальність лексико-синтаксичного та морфолого-синтаксичного різновидів пояснюється тим, що всі прізвища виникли внаслідок переходу індивідуальних прізвиськ до класу прізвищ за допомогою семантичного способу. Відсутність прізвищ, утворених лексико-синтаксичним способом, пояснюється також і тим, що більшість сучасних двоосновних прізвищ – це слова, що колись функціонували як складні імена чи складні апелятиви [47, с. 606].

Актуальним є лексико-семантичний різновид неморфологічного способу, що зумовлено специфікою словотвору антропооснов. Особливістю прізвищ цього словотвірного типу є те, що вони утворені без допомоги спеціальних формантів.

Лексико-семантичним способом утворені прізвища, співвідносні з власними і загальними назвами. Ці номени формують одну з найбільш продуктивних груп українських прізвищевих лексем. Первісно вони, можливо, дійсно були іменами зачинателів роду, які з часом набули статусу прізвиськ чи прізвищ нащадків без жодних змін.

Прізвищеві антропоніми, що співзвучні із загальними назвами, спочатку були прізвиськами, причини і обставини виникнення яких для сучасних дослідників є невідомими, а потім переходили у розряд спадкових родових прізвищ. Такі антропоніми співвідносні з назвами тварин (диких та свійських) і рослин (дикорослих та культурних), знарядь праці, предметів побуту, будівель та їх частин, страв, елементів одягу тощо; дають широке уявлення про матеріальну і духовну культуру наших предків у той період, коли родові прізвища не були зафіксовані документами, але кожна людина, окрім імені, мала своє власне індивідуальне прізвисько [56, с. 96 – 100].

Більш чисельну групу становлять антропоніми, які вказують *на рід заняття чи соціальний статус* носія прізвища. Наприклад, за нашими даними, назви:

- сільського господарства: *Баштанник* (МСД);
- промислів, ремесел: *Ремісник* (МСД); *Кушнір* (АСД); *Бондарь*, *Шаповал*, *Маляр* (КРД);
- виробів: *Булава* (МСД), *Вітряк* (КРД);
- певних посад: *Кучер*, *Козак* (АСД); *Король* (МСД);
- найменування сфери мистецтва: *Дудка*, *Бандура* (КРД).

Другу групу за кількістю становлять прізвища, які характеризують людину за *особливістю характеру, вдачі, зовнішності*, наприклад, за даними фактологічного матеріалу: *Горб* (КРД); *Бугай*, *Дед*, *Журба*, *Пацан* (МСД) тощо.

Наступну групу антропонімів становлять лексеми, які вказують, скоріше за все, на *подібність носія прізвища до тварини, птаха чи рослини*. Серед них можна виділити семантико-тематичні підгрупи, які утворилися від назв: диких тварин – *Вовк*; домашніх тварин – *Кроль*, *Кріль*; птахів – *Голуб*, *Гусак*, *Перепелиця*, *Шпак*, *Синиця* (КРД); *Журавель*, *Лебідь* (МСД); *Соловей* (АСД); комах – *Жук*, *Муха* (МСД); від рослин: *Береза* (КРД).

Наявна ще одна група прізвищ, яка характеризує його першоносія за *певними харчовими вподобаннями*. Серед них в селах Миролюбівка та Андріївка побутують такі антропоніми: *Куліш*, *Кисіль*, *Галушка*.

Прізвища, утворені синтаксично-морфологічним способом, представлені великою кількістю номенів: *Кривонос* (АСД) (утворилося шляхом злиття прикметника з іменником: *кривий* та нос (*ніс*)). *Волобуй* (АСД) (утворилося шляхом злиття двох іменників: *воля* та *боєць*). *Зимогляд* (МСД) (утворилося шляхом злиття іменника з дієсловом: *зима* (*зиму*) та *виглядати*). *Малодід* (МСД) (утворилося шляхом злиття прикметника з іменником: *малий* та *дід*). *Однорог* (МСД) (утворилося шляхом злиття числівника з іменником: *один* та *ріг*). *Семиліт* (МСД) (утворилося шляхом злиття числівника з іменником: *сім* та *літ*). *Сивоконь* (МСД) (утворилося шляхом злиття

прикметника з іменником: *сивий* та *конь* (*кінь*)). *Обійдихата* (КРД) (утворилося шляхом злиття дієслова з іменником: *обійди* та *хата*). *Лисогір* (КРД) (утворилося шляхом злиття прикметника з іменником: *лиса* та *гора* (*гір*)). *Білоус* (КРД) (утворилося шляхом злиття прикметника з іменником: *білі* та *вуса* (*вус*)). *Перебийніс* (КРД) (утворилося шляхом злиття дієслова з іменником: *перебий* та *ніс*).

Регресивним або безафіксним способом утворилися такі прізвища, як *Заїка* (АСД) (від *заїкатися*), *Почена* (КРД) (від *почепити*), *Таран* (КРД) (від *таранити*), *Фікс* (КРД) (від *фіксувати*), *Козир* (КРД) (від *козиряти*). Ці антропоніми становлять собою «голу» дієслівну основу, тому вони відносяться до окремого типу безсуфіксних утворень.

2.2.2. Прізвища прикметникового типу. Серед прізвищ жителів досліджуваних нами територій наявні антропоніми прикметникового типу:

1) прізвища у формі членних прикметників і дієприкметників з закінченням *-ий* у називному відмінку однини в чоловічих назвах і *-а* – в жіночих;

2) прізвища у формі нечленних прикметників і дієприкметників.

У першій групі виділяємо дві підгрупи: а) прізвища з суфіксами *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-* (*Регуцький* (АСД); *Вербицький*, *Рудницький* (МСД); *Вишневський*, *Дубинський*, *Лісковський*, *Наривський*, *Несвітський* (АСД)); б) інші прізвища з прикметниковим членним закінченням *-ий* (*-ій*), *-а* (*-я*) (*Могильний*, *Горний*, *Ратушина*, *Задворна* (КРД)).

У другій групі виділяємо: а) нечленні якісні і відносні прикметники, а також дієприкметники; б) присвійні прикметники з суфіксами *-ів* (*-ов-*, *-ев-*), *-ин*, *-їн*.

Як свідчить наукова література, суфікс *-ськ-* служив для утворення відносних прикметників ще з давньоруського періоду. За допомогою нього формувалися прикметники від назв місцевості, племен, народностей, держав, для вираження значення приналежності. Пізніше за допомогою нього

утворювалися слова від назв осіб, тварин, абстрактних та конкретних понять. Внаслідок палаталізації останнього приголосного основи, а далі – асиміляції і злиття утворилися фонетичні варіанти *-ськ-*, *-зьк-* та *-цьк-* [56, с. 81 – 82].

Суфікси *-ськ-*, *-зьк-*, *-цьк-*, утворюючи прізвища, можуть приєднуватись безпосередньо до кореневої морфеми: *Вербицький* (від *верба*) (МСД); *Михальська* (від *Михайло*) (КРД); *Чернявська* (від *чернявий*), *Уманський* (від *Умань*) (КРД).

В інших випадках у групі приголосних відбувається чергування *к/ц*: від прикметника *високий* утворюється прізвище *Висоцький*.

Але частіше прізвища на *-ськ(ий)* утворювалися від основ, поширених іншими суфіксами. Від назв місцевостей, утворених за допомогою суфіксів *-ов(-ів-)*, *-ев(-ів-)*, *-ин-*, *-ан-*, *-єн-*, *-ар* – утворювалися прізвища зі складними суфіксами *-овськ-ий*, *-евськ-ий*, *-івськ-ий*, *-инськ-ий*, *-єнськ-ий*, *-арськ-ий*: *Вишневський*, *Дубинський*, *Лісковський* (МСД); *Домбровський*, *Лайовський*, *Базилевська*, *Врублевська*, *Ягозинська* (КРД).

Серед прізвищ, які є членними прикметниками, досить помітне місце займають прикметники із зменшеними суфіксами *-еньк-*, *-оньк-*: *Біленький* (МСД).

Антропоніми, що утворилися від присвійних прикметників, виникли як назви сина (доньки) по батькові або по матері, по їх імені, прізвиську і містять суфікси *-ов-*, *-ев-*, *-єв-*: *Архіпов*, *Федоров* (АСД); *Савельєв*, *Астахов*, *Давидов*, *Іванов*, *Йосипова*, *Мартинов*, *Потапов*, *Романов* (МСД); *Севастьянова*, *Євдокимова*, *Протасова*, *Рахімова*, *Михайлов*, *Абрамова*, *Борісова*, *Єфімова*, *Якімова*, *Юсупова*, *Петрова*, *Афанасьєва*, *Григор'єва*, *Ігнат'єв*, *Васильєва*, *Георгієва*, *Алексєєва*; *Майоров*, *Хохлов*, *Крюков*, *Пірова*, *Воробйов*, *Кисельов*, *Панова*, *Поляков*, *Пяткова*, *Сухов*, *Биков*, *Буйнова*, *Петухов*, *Сичова*, *Чернов*, *Котов*, *Сметанніков*, *Суворов*, *Білов* (КРД). Наявне також прізвище, в якому міститься суфікс *-ів*: *Павлів* (АСД); *Юрців* (МСД). Невелика кількість прізвищ з таким формантом пов'язана з тим, що за нормами чергування звуків в українській мові у закритому складі має стояти буква *і*, але на початку ХХ ст.

усі прізвища такого типу уніфіковувалися, тому навіть у закритому складі на кшталт російських прізвищ, з якими українські ставали співзвучними, з'являлася літера *о*. Процес русифікації цим не завершився: у деяких прізвищах цього типу замість першопочаткового українського [u], з'явився російський [u], який під час повторного перекладу перетворився на [i]: *Смірнова*.

Загальновідомо, що за допомогою суфікса *-ин (-in)* в українській мові утворюються присвійні прикметники від іменників І відміни: *сестра – сестрин*, *Галя – Галин*, *тітка – тітчин*, рідко від інших іменникових основ: *мати – материн*. Так само виникли й родові прізвища на *-ин*, які становлять досить помітну групу серед українських прізвищ. Переважно, ці прізвища утворювались від імен, а також від первісних прізвищ (чи прізвиस्क), що закінчувалися на *-а (-я)* [63, с. 92 – 93]. Наприклад, такі прізвища: *Сініцина*, *Кузьміна*, *Белкіна*, *Шапкіна*, *Замашкін*, *Шапкарін*, *Дубініна*, *Дорогіна*, *Єгоркіна*, *Васіна*, *Сьомочкіна* (КРД); *Литвин* (АСД); *Шульгін*, *Бородін*, *Бровкін* (МСД).

Прізвища типу присвійних прикметників на *-ин* утворені в першу чергу від багатьох основних чи демінутивних форм жіночих власних імен. Таке прізвище є серед жителів села Андріївка: від Катюша – *Катюшин*.

За даними фактологічного матеріалу, також є прізвище, що виникло від чоловічого імені, але в селі Миролюбівка: *Ніколаш – Ніколашин*.

Зазначені вище прізвища, як взагалі прізвища типу присвійних прикметників, є найменуваннями патронімічними або матронімічними.

Варто згадати, що при утворенні прізвищ виступало властиве українській мові чергування приголосних: *x>ш* (*волох – Волошина* (КРД)); *к>ч* (*турок – Турчин* (МСД), *Томка – Томчишина*, *високий – Височина* (КРД)).

Прізвища на *-ишин* утворювались від прізвиська материного чоловіка: *Тома – Томчиха – Томчишин*, *Черкашиха – Черкашин*, *Лактюха – Лактюшин* (КРД).

Під час дослідження були також виявлені прізвища із суфіксом *-ий*, який

служить для утворення найменувань людей певної ознаки із негативним значенням або жителів певної місцевості (*Березій, Надточій, Завгородній, Погасій, Смалій* (КРД)).

2.2.3. Прізвища іншомовного походження. У фактологічному матеріалі представлені прізвищеві назви таких антропонімічних систем, як російської, тюркської, в тому числі і турецької, німецької, польської та англійської. Найбільше прізвищ російського антропонімікону, серед них найменування на *-ев(а)*: *Савельєв* (АСД); *Ареф'єв, Перепечаєв, Чугаєв, Конєв* (МСД); *Афанасьєва, Григор'єва, Бєляєва, Вихляєв, Медведєв, Пантєлєєв, Гулієв, Ігнат'єв, Алієва, Богушева, Верємєєва, Васильєва, Георгієва, Ієвлева, Козирєва, Алексєєва* (КРД); на *-ов(а)*: *Бугайов, Волков, Воробйов, Горьовий, Пальчиков, Федоров, Ширшова* (АСД); *Грачов, Жаренов, Жаров, Іванов, Кисельов, Клоков, Ковальов, Сєдов, Соколов* (МСД); на *-іна*: *Сьомочкіна, Белкіна, Шапкіна, Шапкарін* (КРД); *Кулагін, Сімагін* (МСД).

За даними фактологічного матеріалу, наявні й прізвища, твірні основа яких походить з індоевропейських мов, вірменська: *Серопян, Алексанян, Вартанян* («троянда»); румунська: *Мунтян* (рум. *muntean* – волох) (КРД) [56, с. 92 – 93].

Висновки до другого розділу

Кожне прізвище у свій час було чимось зумовлене і щось означало, оскільки воно виступає як індивідуальна назва особи, успадкована нею від предків, для одного з яких вона була вираженням якоїсь характеристичної ознаки.

Зібраний фактологічний матеріал дозволяє виокремити шість основних лексико-семантичних груп прізвищ, які мають жителі сіл Андріївка, Миролубівка та міста Кривий Ріг Дніпропетровської області. За даними проаналізованих прізвищ, встановлено етимологію від:

- 1) власних імен (*Онисюк, Васіна, Маркович*);
- 2) походження особи, проживання (*Ляшенко, Бреславець, Рудницький*);
- 3) назв постійного заняття (*Ремісник Баштанник, Кравченко*);
- 4) соціальної приналежності (*Батраченко, Панченко, Козак*);
- 5) якоїсь індивідуальної ознаки (*Малий, Рябенко, Руденко*);
- 6) інших твірних основ (*Вовк, Лебідь, Муха*).

Словотвірна структура прізвищ жителів сіл Андріївка, Миролюбівка та міста Кривий Ріг Дніпропетровської області різноманітна та репрезентує різною мірою продуктивності суфіксальний спосіб творення.

Детальний аналіз фактологічного матеріалу показав, що серед прізвищ жителів сіл Андріївка, Миролюбівка та міста Кривий Ріг Дніпропетровської області найбільш розповсюдженими є прізвищеві назви іменникового типу, утворені морфологічним та лексико-семантичним способами. Окрім цих назв, також поширені прізвища, утворені прикметниковим, іншомовного походження та незначна кількість дієслівним типами.

За даними дослідження прізвищ окресленої території, джерельна база прізвищ іменникового типу становить 62 %, прикметникового 27 %, іншомовного походження 9%, дієслівного типу 2 %.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ЕТНІЧНИХ ПРИЗВИЩ НА ФАКУЛЬТАТИВНИХ ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1. Аналіз чинних програм і підручників у контексті досліджуваної теми

За програмою 10 класу профільної школи (Л. І. Мацько) питання з етимології вивчають у розділі «Лексика української мови за сферою її використання, стилістичною диференціацією». На лексикологію відведено 10 годин, також і на тему «Топоніміка й ономастика у складі української лексики. Етимологія». До того ж ці питання розглядають і в розділі «Морфеміка і словотвір української мови як учення про будову і творення слів», на його вивчення виділено 8 годин. Основні теми для засвоєння цього матеріалу: «Етимологія як учення про походження слів. Словотвір іменників на позначення назв жителів певного населеного пункту» [69].

Щодо програми 11 класу профільного рівня, то автори виокремлюють блок «Морфеміка, словотвір, морфологія української мови». У межах розділу розглядають такі теми: «Словотвір іменників на позначення назв жителів певного населеного пункту. Творення присвійних прикметників. Творення прикметникових форм від різних географічних назв», де окреслено лише словотвірні поняття, етимологія у програмі не зазначається. На нашу думку, це пов'язано з тим, що в 11 класі більший акцент робиться на синтаксисі, адже саме він становить основну частку питань на іспитах після закінчення школи, а також на практичних навичках красномовства, щоб підготувати майбутніх студентів до публічних виступів у стінах університету [69].

Для розуміння відповідності програми та підручників треба проаналізувати останні.

Міністерством освіти і науки України подано рекомендовані підручники для навчання в 10 та 11 класах такі:

1). Українська мова (профільний рівень). Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. Харків : ТОВ «Видавництво «Ранок», 2018. 272 с. [70].

2). Українська мова (профільний рівень). Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / Ворон А. А., Солопенко В. А. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 288 с. [72].

3). Українська мова (профільний рівень). Підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. Харків : ТОВ «Видавництво «Ранок», 2019. 274 с. [71].

4). Українська мова (профільний рівень). Підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Ворон А. А., Солопенко В. А. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2019. 273 с. [73].

Тому проаналізуємо подані підручники крізь призму навчання етимології та словотворення. Усі вони сучасні, актуальні. Автори, С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова, впорядкували зручно матеріал. Невідомі слова виносять в рамку з поясненням, додають зображення, які взяті з вільного доступу в інтернеті, що не порушує авторських прав. Також наявні такі рубрики: «Як правильно?», «Перевір себе», «Домашнє завдання», «Практикум», що корисно для самоаналізу учнів та уважності; правила винесені в рубрику з колоритною назвою, яка привертає увагу: «Буду я навчатись мови золотої». Важливим також є те, що в підручнику наявна інтермедіальність, тобто матеріал подано ще й у вигляді QR кодів, куди перейшовши можна ознайомитися з додатковим цікавим матеріалом з відео та статтями.

У підручнику для 10 класу, зазначених авторів, теми етимології та словотвору розписані у двох розділах: «Лексикологія» та «Морфеміка і словотвір». У розділі «Лексикологія», який охоплює параграфи з 32 по 40. Потрібна нам тема зазначена у параграфі 37 «Топоніміка й ономастика у складі

української лексики», де є тлумачення термінів, завдання на відпрацювання [70, с. 101–103].

Рис. 3.1 Вправа з параграфа 37

269 Визначте походження топонімів. Що означає їхня друга частина? Свої висновки перевірте за етимологічним словником.

Бориспіль, Високопілля, Мелітополь, Добропілля, Тернопіль, Нікополь, Маріуполь, Сімферополь, Ямпіль, Трипілля.

Інший підручник профільного рівня укладачів А. А. Ворон та В. А. Солопенко має свої особливості рубрик, наприклад, перед завданнями є різні мотиваційні цитати, народна мудрість, що може позитивно налаштувати учня на виконання вправ. Окремі вижимки правил виділяють у рамку під назвою «Ваш конспект», що одразу привертає увагу та надає поштовх до прочитання правила. Рубрика «Ваш коментар» позитивно впливає на активність учнів на уроці, адже над цим завданням має попрацювати кожен та висловити власні міркування стосовно проблемного питання. Також підручник містить QR коди та посилання на відео YouTube із додатковою інформацією, що підсилить розуміння теми. Колоритність містять в собі назви завдань, які збагачують словниковий запас учнів, розширюють світогляд стосовно знань рідної мови, «Як парость виноградної лози, плекайте мову» [72].

Цей підручник не містить теми з етимології в розділі «Лексикологія» на відміну від свого попередника, цей факт є невідповідністю між програмою та підручником. Проте у розділі «Морфеміка і словотвір української мови як учення про будову і творення слів» є тема зі словотвору, що відповідає програмі. Вона представлена у параграфі 37, де є пояснення терміну «словотвір» і дотичних до нього, вправи на визначення способів словотвору.

Тема власних назв не передбачена програмою для 11 класу, як було вище зазначено, проте варто зауважити, що в обох підручниках (С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова Українська мова 11 клас (профільний рівень), А. А. Ворон та В. А. Солопенко Українська мова 11 клас

(профільний рівень)) є тема про словотвір іменників від назв міст, тобто їх жителів [71, 73].

Отже, для вивчення розділів етимології та словотвору в контексті нашої теми наявне завдання лише в підручниках для 10 класу профільного рівня, що відповідає проаналізованій програмі авторства Мацько Л., Груби Т., Семенов О., Симоненко Т. У підручниках для 11 класу профільного рівня розділ етимології не розкритий взагалі, а розділ словотвору не описує питання кризьпризму теми, що нас цікавить. Отож, робимо висновок, що підручники за рекомендацією Міністерства науки і освіти України не мають достатньої кількості навчального матеріалу для вивчення теми, що не дозволяє сформувати в учнів повної картини навколишнього світу.

3.2. Методика навчання розрізненню етнічних прізвищ на факультативних заняттях з української мови

Факультатив – це понадпрограмний, необов'язковий навчальний курс, необов'язковий для відвідування [12, с. 1527]. Метою заняття є поглибити знання учнів з певних курсів та тем, враховуючи їх інтереси та побажання. За допомогою факультативів учитель може допомогти учням розвинути їх потенціал та пізнавальні інтереси, оволодіти методами для наукового дослідження. Для старших класів додаткові заняття є можливістю для кращого засвоєння навчального предмету та глибшого його розуміння, для формування необхідних умінь та навичок протягом навчання. Ці заняття бувають декількох видів: для поглибленого вивчення; для вивчення додаткових дисциплін; для вивчення дисципліни, пов'язаною з іншою. Форма проведення підбирається залежно від мети, тем та завдань, яких вчитель прагне досягти. Наприклад, форма лекції, практичних вправ та форма, в якій вони між собою поєднуються [74].

Пропонуємо розглянути план для нашого факультативного заняття. У ньому наявні 13 тем, серед яких є лекційні, комбіновані та практичні.

Метою нашого курсу є:

- а) сформувати в учнів знання про походження та творення українських прізвищ;
- б) розвивати вміння аналізувати структуру прізвищ крізь призму словотвору;
- в) розвивати мовленнєві навички та вміння презентувати свої проєкти на практичних заняттях;
- г) поглибити знання щодо національних традицій, культури надання прізвища;
- д) виховувати шанобливе ставлення до свого коріння.

Основними завданнями є:

- а) ознайомити учнів з історичним значенням поняття «прізвище» та його роллю у формуванні родоводу кожного;
- б) пояснити походження українських прізвищ, шляхи їх утворення;
- в) вчити учнів розрізняти українські та іншомовні прізвища за допомогою набутих знань зі словотвору.

Орієнтовне календарно-тематичне планування роботи на факультативі «Прізвище – це наш родовід. Його етимологія та словотвір» для учнів 10 (11) класу

Табл. 3.2. План роботи факультативу

№ з/п	Зміст навчального матеріалу	Кількість годин
1.	Вступ до теми. Етимологія та словотвір як розділи мовознавства.	1
2.	Прізвища як частина культурної спадщини держави.	1
3.	Етимологія українських прізвищ.	1
4.	Прізвища, що походять від імен.	1
5.	Прізвища, що утворилися від назви роду діяльності.	1
6.	Прізвища, утворені за місцем проживання особи.	1

7.	Прізвища, в основі яких індивідуальна особливість носія.	1
8.	Прізвища, що походять від інших твірних основ.	1
9.	Прізвища, надані людині за її походженням.	1
10.	Словотвір українських прізвищ. Найпоширеніші суфікси та їх значення.	1
11.	Місце та роль прізвищ в українській літературі.	1
12.	Прізвища іншомовного походження в українській мові. Причини їх появи.	1
13.	Практичне застосування отриманих знань. Дослідження етимології та словотвору свого прізвища. Презентація досліджень.	1

Також пропонуємо орієнтовну систему вправ до означених у плані факультативних занять.

Вправа 1. «Магічний конструктор»

Утворити від поданих слів усі можливі прізвища за допомогою відомих вам способів словотвору.

Зразок: *горб – Горбенко, Горбач, Горбич, Горбець, Горбюк.*

Бондар, Остап, Адам, козак, баштан, лебідь, верба, мандри, король, сивий кінь, мир, Україна, сова, Умань, верещати, різати.

Вправа 2. «Я – мовознавець»

Охарактеризуйте власне прізвище за походженням.

Зразок: *Третяк – прізвище козацького походження, утворилося від порядкового числівника «третій» за допомогою додавання суфікса -як-.*

Вправа 3. «Я уважний»

Пригадайте назви вулиць свого міста чи села. На честь кого вони названі, які є прізвища за походженням ?

Зразок: вул. *Генерала Радієвського*. *Радієвський* – генерал, який народився та працював у нашому місті, загинув під час російсько-української війни, на що в знак поваги та вдячності було названо вулицю. Прізвище могло бути утворене від слова «рада» та додавання суфіксів *-ій-, -ев-, -ськ-*. Або інший варіант утворення прізвища: від назви хімічного елемента «радій» та додавання суфіксів *-ев-, -ськ-*.

Вправа 4. Гра «Найрозумніший»

Дайте відповіді на питання. Переможець той, у кого більше правильних відповідей.

- 1). Який синонім до слова етимологія?
- 2). Назвіть українські прізвища, які ви знаєте? Як вони утворилися?
- 3). Які українські прізвища траплялися вам під час читання творів з літератури?
- 4). Навіщо людині прізвище? Чим воно важливе?
- 5). Чи може прізвище щось сказати про людину, як саме?

Вправа 5. «Здогадайся»

З'ясуйте, як утворилися ці прізвища?

Галушко, Лисенко, Руденко, Дмитрик, Ремісник, Бородін, Бровкін, Малодід, Зимогляд, Лисогір, Карпенко, Прилипко, Лисюк, Горбатюк, Гетьманець, Харитонович, Завгородній, Георгієва.

Яке з них, на вашу думку, популярне серед вашого оточення?

Вправа 6. «Загадка прізвища»

Серед запропонованих прізвищ розбери їх на групи за походженням, наприклад, утворені від імені, географічної назви, тварини...

Голуб, Понура, Галушка, Шаповал, Дудка, Адаменко, Іванченко, Куліш, Кріль, Білий, Оксанченко, Тарасенко, Маляр, Бандура, Макаренко, Гусак, Бугай, Шпак, Пацан, Бондарь, Сергієнко.

Вправа 7. «Знайди зайве»

Серед запропонованих списків прізвищ знайдіть зайве, що не підходить за походженням або творенням.

А. Понура, Білий, Бондарь;

Б. Макаренко, Дудка, Сергієнко;

В. Бандура, Шаповал, Маляр;

Г. Оксанченко, Гришко, Тарасенко;

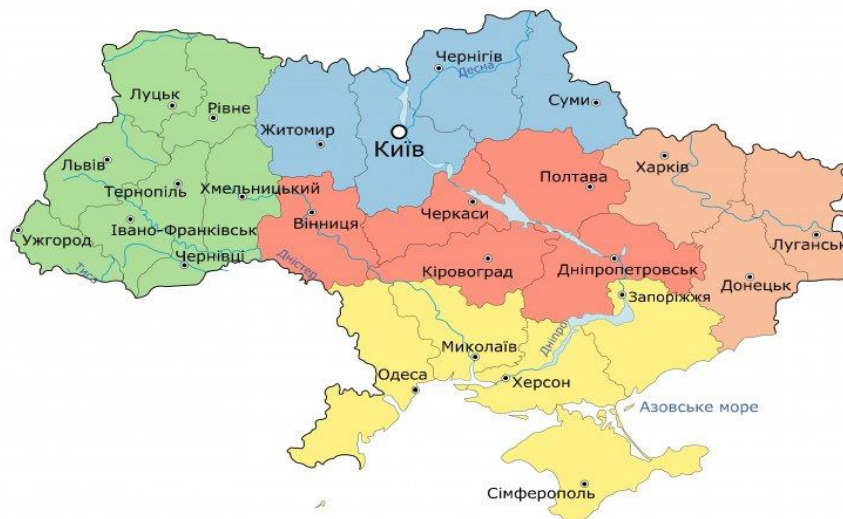
Д. Перевозко, Логвиненко, Берестенко.

Вправа 8. «Карта прізвищ»

Поміркувати, які прізвища характерні для різних регіонів України і чим це можна пояснити?

Штемберська, Ястремський, Яланська, Ягозинська; Гладушко, Логвиненко, Сергієнко, Іванченко; Давидов, Іванов, Йосипова, Мартинов.

Рис. 3.2. Карта регіонів України

Вправа 9. «Детектив прізвищ»

Оберіть одне прізвище, дослідіть його походження, підберіть схожі або похідні від нього.

Зразок: *Тарасенко* – походить від назви імені *Тарас* та додавання суфіксів *-ен-*, *-ко-*. Подібними можуть бути такі: *Тарасюк, Тарасевич, Тарасецький, Тарасевський, Тарасов, Тарасик, Тарасій, Тарасич.*

Вправа 10. «Вигадай прізвище»

Використовуючи принципи та правила етимології, словотвору, спродукуйте ряд прізвищ. Поясніть їх утворення.

Зразок: *Дубко, Сливко, Шрамко, Пляшко, Залізович...*

Вправа 11. «Поміркуй»

Розташуй прізвища за способом їх творення: 1) прізвища, утворені лексико-семантичним способом; 2) прізвища, утворені морфологічним способом; 3) номени, утворені синтаксико-морфологічним способом; 4) прізвищеві антропоніми, утворені регресивним способом.

Водяний, Гусак, Обійдихата, Соц, Шпак, Сергієнко, Пацан, Голуб, Лисогір, Кузь, Чернявська, Дудка.

Вправа 12. «Історична знахідка»

З'ясуйте, як історичні події вплинули на запозичення прізвищ в українську мову. Яке походження вони мають?

Ажажа, Варава, Гуль, Лянгефельд, Мунтян, Серопян, Вартамян, Алексанян, Мацкевич, Шапіга, Шварц, Ягозинська, Яланська, Клюфінська, Смірнов, Белозьоров, Слугарьов, Пяткова.

Вправа 13. «Професія»

Серед запропонованих прізвищ розберіть, які професії лежали в їх основі.

Бондаренко, Кравченко, Кушніренко, Перевозко, Ткаченко, Шевченко, Кучер, Шаповаленко, Шинкаренко, Ковальов, Баштанник, Ремісник, Ковальчук, Коваленко, Майстренко, Овчаренко, Майоров.

Вправа 14. «Робота зі словником»

Попрацюйте з етимологічним словником та поясніть походження поданих прізвищ.

Ажажа, Варава, Гуль, Лянгефельд, Мунтян, Серопян, Вартамян, Алексанян, Мацкевич, Шапіга, Шварц, Ягозинська, Яланська, Клюфінська, Смірнов, Белозьоров, Слугарьов, Пяткова.

Вправа 15. «Есе»

Розкрийте тему походження вашого прізвища, його видозміни можливої. Що воно говорить про вас? Чи підходить вам?

Висновки до третього розділу

Програмою з української мови для профільного рівня старших класів загальноосвітніх навчальних закладів відведено час на роботу з темою етимології та словотвору (10 клас), проте в підручниках, які рекомендує Міністерство освіти і науки України наявна незначна кількість вправ для відпрацювання цих тем, що суперечить програмі та не дає можливості учням повною мірою осягнути матеріал, важливий для розуміння власної культури та спадщини.

Тому ми запропонували власний факультатив та його орієнтовне календарно-тематичне планування, серед яких є як лекційні, лекційно-практичні, так і практичні заняття. На наших факультативах також розвиватимуться міжпредметні зв'язки в учнів, наприклад, є тема, яка корелює з українською літературою «Місце та роль прізвищ в українській літературі», тема, яка йде поруч з історією країни «Прізвища іншомовного походження в українській мові. Причини їх появи». Звичайно, є важливим і практичне застосування набутих знань, вмінь та навичок, що реалізується на останньому занятті факультативу: «Практичне застосування отриманих знань. Дослідження етимології та словотвору свого прізвища. Презентація досліджень». А також різні вправи для відпрацювання та закріплення отриманих знань на факультативних заняттях. Такі вправи, як «Я – мовознавець», «Я уважний», «Загадка прізвища», «Робота зі словником», «Есе» допомагають розвивати критичне мислення, творчість, уважність.

ВИСНОВКИ

Проведене наукове дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. Сучасні прізвища українців, за даними наукової літератури, формувалися впродовж певних історичних періодів, серед різних соціальних прошарків населення, з найрізноманітніших причин. Власні найменування людей, до яких відносяться й прізвищеві назви, вивчає антропоніміка, яка є частиною ономастики. У свою чергу ономастика – це розділ мовознавства, який вивчає будь-які власні імена, історію їх виникнення, закономірності розвитку і функціонування, а також поширення і структуру власних імен у мові і мовленні, в літературній і діалектній сферах.

На сьогодні відомі три школи літературно-художньої антропоніміки: в Одесі (Ю. Карпенко, І. Сухомлинський, В. Галич, М. Мельник), в Ужгороді (Л. Белей, І. Ребрик, М. Сюськ), у Донецьку (В. Калінкін, Є. Отін, Г. Лукаш).

В Україні мовознавці активно вивчають антропоніми. Результати досліджень уміщені в різноманітних довідниках власних імен людей, українських прізвищ. Здобутки українських вчених у галузі антропоніміки визнано досить вагомими.

2. Зібраний фактологічний матеріал має характерні особливості щодо походження. Так, прізвища жителів сіл Миролюбівка, Андріївка та міста Кривий Ріг Дніпропетровської області в переважній більшості утворилися від чоловічих імен за допомогою суфіксів: *-енк(о)* (*Адаменко, Антоненко, Сергієнко, Михайленко, Максименко*); *-ов* (*Архіпов, Федоров, Потапов, Романов*); *-ук, -юк, -чук* (*Семенюк, Тарасюк, Матвійчук, Сидорчук*); *-ович* (*Харитонович, Данкович, Маркович*); *-ін* (*Мішустін, Кузьміна, Єгоркіна, Васіна*); *-ев /-єв* (*Афанасьєва, Григор'єва, Ігнат'єв, Васильєва*); *-ик* (*Іваник, Лаврик, Денисик*) тощо. Друге основне джерело виникнення українських прізвищ – це утворені від первісних прізвиць (*Селезенко, Кошеленко, Лисенко, Руденко, Рябенко, Горбенко, Свинарєнко, Чубченко, Бороденко, Долженко*).

3. Значне місце серед фактологічного матеріалу займають прізвища, що пов'язані з соціальною приналежністю або з постійним заняттям людини (*Батраченко, Кумченко, Козаченко, Риченко, Радченко, Майстренко, Садиченко*); прізвища, які походять від назв різних галузей господарства (*Соляненко, Ткаченко, Шевченко, Шаповаленко, Кравченко, Меленко, Бондаренко, Коваленко*); тощо, а також ті, що стосуються освіти та мистецтва (*Дуднік, Бандура*).

4. Семантична група прізвищевих назв, утворених за індивідуальними ознаками їх перших носіїв, представлена двома групами номенів: а) ті, що утворені від назв людей за фізичними ознаками (*Гладкий, Міцний, Бугайов, Шульгін, Кривоніс, Заморений, Біленький*); б) ті, що утворені від назв людей за психічними характеристиками (*Мирченко, Риченко, Буйнова, Суворов*).

5. Невеликою кількістю представлені групи прізвищ, що утворені від назв тварин чи птахів (*Вовк, Кроль, Кріль, Голуб, Гусак, Перепелиця, Шпак, Синиця, Журавель, Лебідь*), від назв видів рослин, комах (*Береза, Жук, Муха*), від найменувань страв та продуктів харчування (*Бублик, Куліш, Кисіль, Галушка*), від назв предметів (*Булава, Вітряк*).

6. Словотвірна структура прізвищ жителів сіл Андріївка та Миролюбівка, міста Кривий Ріг репрезентує майже усі типи й усі види способів словотвору родових антропонімів. Фактологічний матеріал представлений прізвищами власне українськими та прізвищевими назвами іншомовного походження. Останні складають 6 % від усієї кількості досліджених найменувань, відповідно українські прізвища – це 94 % від усього фактологічного матеріалу.

7. Серед власне українських прізвищевих назв кількісно переважають антропоніми іменникового типу – 60 % від усіх проаналізованих українських прізвищ. Найменування прикметникового типу складають – 34 % від усієї кількості досліджених власне українських дериватів.

8. Отже, очевидно, що власні назви завжди виділяються як номени, що індивідуалізують, описують і вирізняють об'єкт з-поміж інших. Будучи

засобом характеристики чи оцінки об'єкта, онім повертає до свого первинного вжитку – до свого денотата і тих його властивостей чи асоціативно пов'язаних із ним реалій, що виконують оцінну або характеристичну функцію. Власні назви належать до мовних універсалій, оскільки вони існують в усіх мовах світу. Особливості українських прізвищевих назв виявляються і в самому їх складі, і в характерній трансформації імен особових, і в розмаїтості похідних іменних форм, і в комплексах словотворчих засобів з їх продуктивністю.

9. Проаналізований фактологічний матеріал, дозволяє стверджувати, що прізвищеві найменування жителів сіл Андріївка та Мироліубівка Синельниківського району, міста Кривий Ріг Дніпропетровської області мають характерні ознаки семантики та словотвірної структури, а також цікаву історію їх виникнення та закріплення за носіями.

10. Відповідно до чинної програми з української мови профільної школи, наявні теми, що стосуються словотвору та етимології в 10 класі, а також тільки словотвору в 11 класі. На жаль, система завдань на низькому рівні, оскільки є тільки одна вправа в підручнику групи авторів на чолі з С. О. Караманом для 10 класу, а в підручнику А. А. Ворон та В. А. Солопенка профільного рівня відсутні подібні вправи за темами. Отже, підручникам від Міністерства освіти і науки України для профільної школи з української мови 10-11 класу бракує практичних вправ до тем, зазначених у програмі.

Пропонована методика навчання розрізненню етнічних прізвищ на факультативних заняттях з української мови є оптимальною й ефективною для розвитку в учнів умінь і навичок лексичного, словотвірного та етимологічного аналізу слів. Наявні вправи, які пов'язані з українською літературою, географією, знаннями з історії. Такі міжпредметні зв'язки сприятимуть усебічному розвитку учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабій І. Прізвищеві назви на *-ськ(ий)* у волинян. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2013. Вип. 34. Ч.1. С. 209–213.
2. Бабій Ю. Динаміка розвитку словотвірно-структурних типів прізвищ сучасної Середньої Наддніпрянщини (у зіставленні з прізвищевими назвами реєстрів війська запорозького): діахронічний аспект. *Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету. Лінгвістичні студії* : Дніпро, 2008. Вип. 17. С. 22–30.
3. Бабій Ю. Історія вивчення прізвищ Середньої Наддніпрянщини. *Ономастика і апелятиви*. Дніпро, 2004. Вип. 21. С. 46–56.
4. Бабій Ю. Лексико-семантична база правобережної Середньої Наддніпрянщини. *Ономастика і апелятиви*. Дніпро, 2005. Вип. 23. С. 42–50.
5. Бабій Ю. Прізвища сучасної Середньої Наддніпрянщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2007. 24 с.
6. Бабій Ю. Семантика і структура твірних основ прізвищ Середньої Наддніпрянщини. *Ономастика і апелятиви*. Дніпро, 2002. Вип. 17. С. 118–124.
7. Баранівська О. С. Прізвищеві гібриди з формантами *-к(о), -енк(о)*. *Актуальні питання антропоніміки* : збірник матеріалів наукових читань пам'яті Ю. К Редька. Київ, 2005. С. 31–38.
8. Бевзенко С. Із спостережень над старокиївською антропонімією. *Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах*. Київ, 1986. С. 45–56.
9. Белей Л. О. Про соціальне в українській антропонімії. *Українська мова і література в школі*. 1990. № 10. С. 49–52.
10. Белей Л. О. Християнізація іменника українців та її наслідки для української антропонімічної системи. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 25–30.
11. Булава Н. Ю. Словотвірні особливості сучасних українських прізвищ північної Донеччини. *Записки з ономастики*. Одеса, 2005. Вип. 9. С. 37–47.

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упоряд. та гол. ред. : В. Т. Бусел. Київ-Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
13. Глинський Г. Твоє ім'я – твій друг. Київ : Наукова думка, 1985. 238 с.
14. Глуховцева К. Д. Прізвища-рефлективи в антропоніміконі луганців : *Лінгвістика*. № 2 (20). 2010. С. 243–249.
15. Горпинич В. О., Корнієнко І. А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів. *Ономастика і апелятиви*. Дніпропетровськ-Миколаїв : Іліон, 2006. С. 25–37 с.
16. Горпинич В. О. Динаміка прізвищ Слов'янщини. *Дослідження з лексикології і граматики української мови* : збірник наукових праць. Вип. 8. Дніпропетровськ, 2009. С. 61–68.
17. Горпинич В. О. Основні принципи дослідження сучасних прізвищ України. *Українська мова*. 2009. № 4. С. 18–28.
18. Горпинич В. О. Словотворення і словотвір. *Сучасна українська літературна мова*. Київ : Вища школа, 1999. С. 77–161.
19. Горпинич В. О. Сучасна українська мова : Морфеміка Словотвір. Морфологія. Київ : Вища школа, 1999. С. 126–133.
20. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. Київ : Наукова думка, 1988. 172 с.
21. Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 1. 631 с.; 1985. Т. 2. 570 с.; 1989. Т. 3. 552 с.
22. Етимологічний словник української мови / упоряд.: Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова та інші. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 4. 656 с.; 2006. Т. 5. 704 с.
23. Єфименко І. Дещо про походження сучасних українських прізвищ. *Дивослово*. 2002. № 11. С. 18–19.
24. Ільченко І. Прізвища Надвеликолузького регіону, утворені від назв постійного заняття. *Вісник Дніпропетровського національного університету. Філологічні науки*. Дніпро, 2004. № 11. С. 56–63.

25. Кавун О. О. Семантико-структурна типологія англійських та українських прізвищ. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/1075/1/17.pdf>
26. Карпенко Ю. О. Реєстри Війська Запорізького і проблема постановня українських прізвищ. *Питання історичної ономастики України*. Київ : Наукова думка, 1994. С. 182–201.
27. Качайло К. А. Спостереження за походженням і словотвором прізвищ на уроках української мови як елемент народознавства. *Сучасні аспекти дослідження граматики української мови і лінгвометодичні основи викладання шкільного курсу* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Полтава, 1992. С. 91–92.
28. Кашталян О. М. Морфологічна парадигматика прізвищ прикметникового типу в українській мові. *Лінгвістичні студії*. 2008. Вип. 17. С. 18. URL : <https://litmisto.org.ua/?p=8135>
29. Колоїз Ж. В. Дещо про українські прізвища та їхню денационалізацію. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. Вип. 4. Кривий Ріг, 2010. С. 32–44.
30. Корнієнко І. А. З історії української антропоніміки. Миколаїв, 2007. С. 7. URL : www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa.../index.php?..
31. Корнієнко І. А. Прізвища Дніпровського Припоріжжя (граматична структура, морфемна структура, лексико-семантична база, походження) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2004. 18 с.
32. Кравченко В. О. Антропонімія надазовських греків у її відношеннях з українською та російською антропоніміями : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10. 02. 15. Донецьк, 2002. 22 с.
33. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини : монографія. Київ, 2004. 198 с.
34. Кравченко Л. О. Словотвір прізвищ Лубенщини. *Мовознавство*. 2004. № 1. С. 69–75.
35. Курушина М. А. Зіставний аналіз старих та сучасних прізвищ Полтавщини. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного*

педагогічного університету : зб. наук. праць. Вип. 6. Кривий Ріг, 2011. С. 291–301.

36. Лісова Л. О. Лінгвістичний аналіз прізвищ Горохівщини. *Філологічні науки. Мовознавство*. Волинь – Житомирщина, 2010. № 2. С. 67–72.

37. Масенко Л. Українські імена та прізвища. Київ : Знання, 1990. 48 с.

38. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові. Київ : Рад. школа, 1974. 184 с.

39. Матузкова О. П. Відіменні прізвища з суфіксом *-енк-о*. *Лінгвістичні студії*. Вип. 11. Ч. I. Донецьк : ДонНУ, 2003. С. 271–277.

40. Матузкова О. П. Особливості використання лексики на позначення психічних рис людини в українських прізвищевих основах. *Загальні питання філології*. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. С. 31–34.

41. Ніконорова О. В. Неморфологічні способи творення українських прізвищ за «Реєстром війська запорозького 1640 р.». *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2008. № 1. С. 136–139.

42. Новикова Ю. М. Полісемантичні прізвища сучасної Центральної та Східної Донеччини. *Лінгвістичні студії*. Вип. 18. Донецьк, 2009. С. 227–231.

43. Новикова Ю. М. Семантико-словотвірна структура прізвищ Центральної і Східної Донеччини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2008. 22 с.

44. Новикова Ю. М. Словотвірна структура прізвищ Центральної та Східної Донеччини, утворених лексико-семантичним способом (у порівнянні з прізвищами інших регіонів України). *Вісник Харківського національного університету*. № 910. Серія: Філологія. 2010. Вип. 60. Ч. I. С. 604–608.

45. Осташ Л. Р. Слов'янські автохтонні власні особові імена-композиції в чеських та українських прізвищах. *Мовознавство*. 2002. № 2–3. С. 22–38.

46. Падалка Р. Структура парадигм відіменних прізвищ Слов'янщини кінця ХІХ ст. *Донецький вісник наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка* : *Мовознавство*. Т. 28. Донецьк : Східний видавничий дім, 2010. С. 16–23.

47. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова? Київ : Наукова думка, 1993. 239 с.
48. Пономарів О. Культура слова : Мовностилістичні поради. Київ : Либідь, 1999. 239 с.
49. Поповський А. М. Українські прізвища із займенниковою основою сам/само. *Український смисл*. Дніпропетровськ : ДНУ, 2009. № 2–3. С. 82–86.
50. Поповський А. М. Українські прізвища з компонентом -їд (-їж-). *Українська мова серед інших слов'янських : етнологічні та граматичні параметри*. Кривий Ріг, 2009. С. 362–367.
51. Поповський А. М. Прізвища, пов'язані з бджолярством. *Функціональна граMATика*. Донецьк, 1994. С. 172–174.
52. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. Київ : Радянська школа, 1968. 257 с.
53. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ : Наукова думка, 1966. 216 с.
54. Рульова Н. І. Антропонімія Західного Поділля кінця XVIII–XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2004. 24 с.
55. Семенова О. Вивчення українських прізвищ у навчально-виховному процесі середньої школи (науково-методичні рекомендації). *Освіта і управління*. № 1. Київ, 2011. С. 111–131.
56. Скаб М. В., Скаб М. С. Нариси з української етимології. Чернівці, 2024. 420 с.
57. Скрипник Л. Г. Власні імена людей. Київ : Наукова думка, 1996. 335 с.
58. Словник української мови / уряд. та гол. ред. І. К. Білодід. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1970. 801 с.
59. Сокол І. Про що розповідають прізвища. *Дивослово*. 2003. № 3. С. 32–35.
60. Сухомлин І. Д. З історії українських прізвищ. *Українська мова і література в школі*. 1965. № 4. С. 24–28.

61. Сухомлин І. Д. Українські прізвиська людей як власні родові назви. *Говори і ономастика Наддніпрянищини*. Дніпропетровськ, 1970. С. 30–58.
62. Сучасний тлумачний словник української мови : 50 000 слів / За заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків, 2006. 832 с.
63. Терехова С. Народнорозмовні варіанти прізвищ Середнього Подінців'я. *Східнослов'янська філологія : здобутки та перспективи* : збірник матеріалів II Всеукраїнської студентської наукової конференції. Кривий Ріг, 2003. С. 211–216.
64. Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ : Довіра, 2005. 509 с.
65. Українська мова 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів / Л. Мацько, Т. Груба, О. Семенов, Т. Симоненко. *Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України*. 2017. № 12. С. 3–73.
66. Українська мова (профільний рівень). Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. Харків : ТОВ Видавництво «Ранок», 2018. 272 с.
67. Українська мова (профільний рівень). Підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. Харків : ТОВ Видавництво «Ранок», 2019. 274 с.
68. Українська мова (профільний рівень). Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / А. А. Ворон, В. А. Солопенко. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 273 с.
69. Українська мова (профільний рівень). Підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / А. А. Ворон, В. А. Солопенко. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2019. 273 с.
70. Островерхова Н. Аналіз уроку: концепції, методики, технології. URL : <https://osvita.ua/school/method/technol/726/>
71. Худаш М. Л. До питань класифікації прізвищевих назв XIV – XVIII ст. *З історії української лексикології*. Київ : Наукова думка, 1980. С. 96–160.

72. Худаш М. Л. З історії української лексикології. Київ : Наукова думка, 1977. 235 с.
73. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена : конспект лекцій. Ужгород, 1970. 103 с.
74. Чучка П. П. Антропонімія як засіб етнічної ідентифікації людності. *Мовознавство*. 1988. № 1. С. 11–21.
75. Чучка П. П. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців. *Дивослово*. 2003. № 10. С. 23–25.
76. Чучка П. П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови. *Мовознавство*. 1984. № 6. С. 56.
77. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник : понад 11500 прізвищ. Львів : Світ, 2005. 704 с.
78. Шеремета С. В. Антропонімія Північної Тернопільщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2002. 16 с.
79. Шеремета С. В. Прізвища на *-енко* в антропонімії північної Тернопільщини. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки*. Кіровоград, 2001. С. 83–85.
80. Шульська Н. Сімейно-родова антропонімія Західного Полісся. *Українська мова*. Луцьк, 2010. № 2. С. 50–60.
81. Янко М. Т. Топонімічний словник України. Київ : Знання, 1998. 432 с.